

Egy magyarországi tudós külföldön (Czvittinger és a *Specimen*)

Már vagy 25 esztendeje foglalkozom a magyarországi irodalomtörténet-írás megindulásával és első művelőivel, s úgy érzem, főként az újabb és újabb megbízások és felkérések akadályozták, hogy kutatásom eredményeit összefoglaljam. Most azért vettem elő e régi témát, hogy jelezzem: még szeretnék visszatérni rá, és ha a körülmények engedik, vállalom a „historia litteraria” eme korai szakaszának részletes feldolgozását.

A témaválasztás másik szempontja jóval bonyolultabb ennél. Tudott dolog, csak részleteiben nem dolgozták még fel azt a történeti tényt, hogy a magyarországi születésű szerzők közül azok váltak nemzetközileg ismertté, kiknek művei külföldön jelentek meg nyomtatásban. Ide tartoznak a reneszánsz korának nagyságai: pl. Janus Pannonius, Dudith András, Zsámboky János és Istvánffy Miklós, és ugyanide sorolhatók a reformáció olyan kiemelkedő alakjai, mint Szegedi Kis István és Fegyverneki Izsák, akiknek munkái az akkori körülmények között szülőföldjükön meg sem jelenhettek volna. Magyarázatul az szolgálhat, hogy a hazai kiadványok túlnyomórészt a lelkipásztorkodást és az iskolai oktatást szolgálták, és tekintetbe kell venni azt is, hogy Magyarországra jóformán csak importáltak könyveket, export gyakorlatilag alig létezett. Nyilvánvaló ebből, hogy ha valaki a belföldi irodalmat és a tudományos eredményeket külföldiek és itthoniak számára egyformán ismertetni akarta, könyvét külföldön kellett publikálnia. A kérdés az, hogy az egész tudományos pályája során külföldön dolgozó Czvittinger milyen személyes kvalitásokat, milyen hazai örökséget vitt magával, és milyen külföldi értelmiségi körök támogatták munkájának létrehozásában; eleve nyilvánvalónak látszik, hogy mindhárom tényező messzemenően befolyásolhatta munkásságát.

Czvittinger Dávidnak hazájában fellelhető életrajzi adatait máig legteljesebben id. Szinnyei József kerestette és állította össze, kinek vele azonos nevű, ma nyelvészként számon tartott fia könyvet írt a magyar irodalomtörténet-írás történetéről. – A Selmecbányán lakó Czvittinger család 1657-ben nemességet kapott; Dávid apja, János, tanácsbeli volt; egyik nővérét, Schmidegnét, Erzsébetnek hívták, a másik Reutter Mátyás felesége lett, akinek férjét 1708-ban bíróvá választották; 1705-ben az anya házába telepítették a katolikus plébániát.¹⁴⁷

¹⁴⁷ L. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, II, Bp., 1893, 556–559; Ifj. SZINNYEI József, *A magyar irodalomtörténetírás ismertetése*, Bp., 1877.

A tudós egy tübingeni bejegyzés szerint 1679-ben született.¹⁴⁸ mikor Németországba kiment, egyetemre még nem jelentkezhetett, mert a humaniórákat nem végezte el. Ezért ment – előadása szerint – 1696-ban a Berlinhez tartozó Neukölln (Colonia ad Spream) gimnáziumába, s nyilván azért éppen ide, mert az iskola konrektora Rotarides Keresztély volt, az egyháztörténet-író id. Burius János sógora, azaz abba a családba tartozott, amely németországi peregrinációjának kezdetén jelentős hatást tett a fiatal diákra. Kapcsolatba úgy kerülhetett velük, hogy szülei olyan külföldön állást viselő magyarországinál helyezték el, akinek itthoni rokonaival a selmezbányai Czvittingerek állandó kapcsolatot tarthattak, és így anyagilag könnyebben támogathatták gyermeküket. Az egyháztörténet-író id. Burius János ugyanis 1686-ban hazatért 1672 óta tartó németországi exiliumából, és újból elfoglalta a korponai papságot. Eme kapcsolatok játszottak szerepet abban is, hogy Czvittinger Dávid a híres boroszlói Elisabethanumba került.

Az ifj. Burius János ugyanis apja halála után (1688. december) újból külföldre ment, és Boroszló város magisztrátusának költségén Lipcsében tanult. Halléban magiszteri fokozatot szerzett (1694), majd visszatért kinti pártfogóihoz; erre kötelezhatték ösztöndíjának feltételei, és másfél évig hazai állásra amúgy is várnia kellett. Erre az időre esik, hogy Czvittinger Berlinből Boroszlóba ment, az Elisabethanum tanulója és egy évig az ifj. Burius magántanítványa lett. Az életrajz adataival magyarázható, hogy a *Specimen* írója magyarországi tankönyvei közül már csak emlékezni tudott Ladiver Illés *Versus memoriales*ára, a legnagyobb elismeréssel említette viszont Martin Hankét, az Elisabethanum Szilézia történetével foglalkozó, neki igen kedves tanárát, s boroszlói tartózkodásának évében (1697) lemásolta Dudith András epitáfiumát, amely bekerült a *Specimen*be, és meglehet, hogy az irodalomtörténet-írással foglalkozó instruktora hatására cselekedett.¹⁴⁹ Feltétlenül Burius hatásának látszik végül, hogy id. Burius János egyháztörténetének előszavában pontosan az a Révay Pétertől származó idézet áll, amelyet Czvittinger is felvett a *Specimen*be; és azonos szerkezetű a közvetlen folytatás is, csak a magyarokról elhangzó rossz és jó vélemények szerzőit (Hermann Conring ill. Behamb János Ferdinánd) Czvittinger újabbakkal cserélte fel (Jakob Friedrich Reimann ill. Ferdinand Neuburg).

A magyarországi diák valószínűleg 1698-ig tanulta a humaniórákat, mert az altdorfi egyetemre csak ebben az évben, november 2-án iratkozott be; 1700. december 10-én már a tübingeni egyetem hallgatója. 1701 áprilisában valószínűleg megkapta az ottani

¹⁴⁸ Dr. Martin Brecht 1968. december 23-án kelt levele szerint (Evangelisches Stift, Tübingen).

¹⁴⁹ CZVITTINGER Dávid, *Specimen Hungariae literatae*, Francofvrti–Lipsiae, 1711, 94–96. Megjegyzem, hogy ha Czvittinger csakugyan 1696-ban ment Boroszlóba, mint maga állítja, aligha lehetett egy teljes évig ifj. Burius János tanítványa, mert ez 1696 első felében hazatért Besztercebányára (ItK, 1971, 49 [lásd a jelen kötetben: 51]). Czvittinger azt írja különben, hogy nem Burius, hanem Martin Hanke kedvéért ment Neuköllnből Boroszlóba. Hankéről: *Specimen*, 95. és 168, ahol idézi egyik művét. – *Specimen*, 222 (Ladiver); 130 (Dudith sírfelirata). – L. BURIUS János, *Micae historico-chronologicae Evangelico-Pannonicae*, ed. Paulus LICHNER, Posonii, 1864, VIII; a Burius család és Rotarides Keresztély: *uo.*, 125–126, 180.

Michael Tiffern-alapítvány öt éves ösztöndíját, s az egyetemen ennek megfelelően fordul elő 1706-ban a neve. Az alapítvány szabályzata szerint két évig filozófiát, háromig teológiát kellett tanulnia; disputációja azonban nem ismeretes, fokozatot nem szerzett. 1706-ban hátat is fordított a városnak, 350 forintnyi adósságot hagyva maga mögött, amelyet akkor már megözvegyült anyjának kellett kifizetnie.¹⁵⁰

Hogy a tudományokkal foglalkozott-e, nemigen lehet tudni; hogy barátokat szerzett, egészen biztos. A magyarok közül egyedül ifj. Ács Mihály ismeretes közülük, aki (egy tübingeni bejegyzés szerint) 1677-ben született, 1701-ben iratkozott be, egy év múlva tért vissza Strasbourgba, ahol már 1700-ban disputált, és ahol kiadta apja egyik művét (*Boldog halál szekere*, 1702). Czvittinger szívesen emlékezett vissza barátságukra: tudott róla, hogy Wittenbergben kezdte tanulmányait, tudta, hogy hazatérése után győri rektor, majd Rákóczi hadseregében tábori pap lett, és fényes pályát kívánt neki. Czvittingertől származik különben az a meglepő történet, amelyet 1705-ben Strasbourgban, majd egy fogságba esett kapitánytól Reitlingenben hallott: a franciák újranyomtatták a *Boldog halál szekere*t, és mikor előrenyomultak, a katonáknak példányokat osztottak szét, hogy majd Magyarországra érve a lakosság körében terjesszék. (Mint ismeretes, a höchstädti csatában a franciák súlyos vereséget szenvedtek.)¹⁵¹

Nem lehet tudni, mi készítette Czvittingert, hogy Altdorfba menjen, de ha Tübingenbe ösztöndíj szerzésének vágya vezethette, ide legfőképpen az irányíthatta, ami számos magyart, amikor külföldi egyetemet keresett: olyan hely volt kívánatos, ahol a profeszszorok között magyarországi származású akadt, akinek támogatására számítani lehetett. Altdorfban Moller Dániel Vilmos volt e tanár, és Czvittinger nem is csalódott benne.

Nevét inkább Daniel Wilhelm Mollernak kellene mondani, mert Pozsonyban született ugyan, de német szülőktől; apja vándorolt be a magyarországi városba, és mikor a család éppen alkalmazkodni kezdett a hazai viszonyokhoz, a fiúnak már menekülnie kellett. Több életrajza között Czvittingeré a legmegbízhatóbb, mert Moller jóváhagyásával készült, és csak a hiányzó adatokat kell más forrásokból kiegészíteni.

Az apa, Ottó, egy Lüneburg környéki helységből származott; foglalkozása aranyműves, és úgy látszik, gazdag ember volt; anyja, Rebekka Perghamer (Berghammer, Pirckhammer), Linzből származott. Mikor Moller szülővárosában pestisjárvány dühögött, szülei több mint egy évre, talán kettőre Trencsénbe küldték szlovákul tanulni; a magyarral Nagymegyeren ismerkedett meg. Egyetemi tanulmányokra 1660-ban együtt indult honfitársával, Rayger Károllyal, aki osztrák emigráns fia volt. Rövid lipcsei tartózkodás után Wittenbergben iratkozott be (1661. május 6.). 1662–63-ban egy beszéd-

¹⁵⁰ *Die Matrikel der Universität Altdorf*, hrsg. Elias VON STEINMEYER, Würzburg, 1912, repr. 1980, I, nr. 14 253 (460) és II, 647, ahol Czvittinger adósságairól a legrészletesebb információ olvasható. (Még 1727-ben is levelezett a több mint 1000 forintnyi összeg ügyében.) – Dr. Martin Brecht idézett levele valamint a tübingeni egyetemi levéltár közlése 1968. október 11-én.

¹⁵¹ Dr. Martin Brecht idézett levele; ifj. Ács Mihály strasbourgi disszertációja: RMK III, 4191; a *Boldog halál szekere*: RMK I, 1662. – *Specimen*, 13–15. A franciáknak tulajdonított kiadás azonos lehet az ismerttel.

del és több filozófiai disputációval lépett fel, a teológiából mások mellett Johann Andreas Quenstedtet hallgatta, aki az „Extra Hungariam non est vita” szállóige történetében játszott szerepet; érdeklődött a jog és az orvostudomány iránt, és melleleg olaszul tanult. Wittenbergi éve alatt egy szász követséggel egy hónapra Koppenhágába kirándult, később Hollandiába és Angliába utazott, majd nagy körutazást tett Németországban, Lengyelországban és a Baltikumban. Később a strasbourggi egyetemen előadásokat hallgatott, tanított és franciául tanult, egy lyoni francia gyógyszerésztől megismerte az alkímiát. Strasbourgból kiindulva beutazta Franciaországot, 1667-ben megnézte IX. Kelemen pápa koronázását, előadása szerint közelebbi kapcsolatba került a jezsuita Athanasius Kircherrel, majd franciák és lengyelek társaságában bejárta Itáliát, és 1668-ban hazatért Pozsonyba.¹⁵²

Róla elmondható, hogy gazdag nemeshez vagy patríciushoz illő peregrináció után jött vissza Magyarországra. A pozsonyi evangélikus iskola szubrektori állásához úgy jutott, hogy az igazgató, a boroszlói Elias Thomae visszatért hazájába. A gimnázium 1669 októberében búcsúzott tőle, s ezután lépett elő a korábbi konrektor, Johann Büringer rektorra, a szubrektor Christian Pihringer konrektorra, s így kapta meg Moller a harmadik tanári, vagyis a szubrektori állást. A távozó iskolaigazgatót még Moller barátai között sorolta fel Czvittinger, de a fiatalember a megbecsültetés és a jó személyes kapcsolatok ellenére sem tudott Pozsonyban megmaradni. 1671-ben utazgatott (Érsekújvár, Győr, Komárom, Körmöc-, Selmec- és Besztercebánya), majd a nagy protestánsüldözés következett, amikor hat hónap alatt négyszer volt bécsi diplomáciai küldetésben. A helyzet rosszabbodtával aztán búcsú nélkül távozott a Habsburg fővárosból. Morva- és Csehországon át Nürnbergbe ment, és alkalmazást kért a szenátustól. Így lett 1674-ben az altdorfi egyetem bölcsészeti karán a történelem és a metafizika tanára. Állását haláláig töltötte be (1712. február 25.). Kétszer nősült: 1685-ben egy nürnbergi polgár egyetlen leányát, Anna Sybilla Braunt vette feleségül, majd ennek halála után Johann Christoph Wagenseil altdorfi jogászprofesszor lányát, a nála 27 évvel fiatalabb Helena Sybillát vette el (1692), aki az akkori Németországban a tudós nők között kapott előkelő helyet.¹⁵³

Úgy látszik, Moller második házasságával épült be teljesen az egyetem és Nürnberg művelt, szenátori rangú rétegébe. Megszerezte a comes palatinusi címet, tagja lett a Lipót által alapított Academia Naturae Curiosorumnak, a Collegium Historiae Imperiinek,

¹⁵² Czvittinger Moller-életrajza Moller jóváhagyásával („sua ipsius venia”) készült (*Specimen*, 257–275). Jó még Georg Andreas WILL bibliográfiája (*Nürnbergisches Gelehrten-Lexicon*, Nürnberg–Altdorf, 1755–1758, II, 640–649), aki Mollernél doktorált (RMK III, 4712), és tudta pl., hogy mestere Nagymegyeren tanult magyarul. Utolsó életrajzát tudtom szerint Heinrich KUNSTMANN írta (*Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen*, Köln–Graz, 1963, 176–181). Életrajzom a három forrás kombinációjával készült.

¹⁵³ Elias Thomae búcsúztatása: RMK II, 1209 (propemptikon, melyet Büringer [Bühringer] János, a későbbi rektor írt), RMK II, 1212; az átalakult tanári kar üdvözlése: RMK II, 1208, 1211, 1213, 1219. A távozó igazgatót Czvittinger később Moller barátai közé sorolta: *Specimen*, 268. – Wagenseilről WILL idézett lexikonában: IV, 144–155; leányáról *uo.*, II, 649–651.

és feleségével együtt a padovai Societas Recuperatorumnak. Mint tudóst sokoldalú polihisztorként lehet jellemezni, akinek munkásságára igen találó Czvittinger kifejezése, a „polymathica eruditio”. Nürnbergi biográfusa megjegyezte róla, hogy egészen különös témákról tartott előadásokat, és példaként hozta a magyar, lengyel és orosz (moszkovita) metafizika címűt; annyira ment, hogy Spener levélben kifogásolta szélsőséges disszertáció-témáit. Fontosabb számunkra, hogy kapcsolatban állt Vincentius Placciuszal, a híres hamburgi bibliográfussal; még inkább, hogy számos disputációt írt literatúratörténeti kérdésekről (nyomdászat, könyvtár, német származású filológus orvosok), amire talán azért is vállalkozott vagy vállalkozhatott, mert apósától előörökölte az egyetemi könyvtár vezetését. Utóda, Johann David Koeler aztán új kiadásban jelentette meg egyik 1704-i munkáját a „Kunst- und Naturalienkammer”-ekről, amelyben a magyarországiak között megemlíttette a Rákóczi család és Weber János eperjesi orvos gyűjteményét. Disputációt írt Bonfiniről, amelyet aztán Czvittinger nem restellt szó szerint felhasználni. A *Specimen* szerzője ismerte a *De notitia autorum* c. kollégiumának kéziratát is.¹⁵⁴

Moller nem szakadt el magyarországi ismerőseitől és rokonaitól, s ha már munkája során elébe akadtak, nem kerülte el a magyarországi és erdélyi vonatkozású témákat. Soha nem hallgatta el a hazai protestánsüldözéssel kapcsolatos *Preßburger Kirchen- und Schul-Verlust* c. munkáját, amely tőle származó adat szerint nem két, hanem három kiadásban jelent meg (1673, 1678, 1684). Szerzőségét levélben tudatta barátjával, Vincentius Placciuszal, hogy ő aztán anonim- és pseudonym-lexikonában, a levelét szó szerint idézve leplezte le a Reinmundus Rimandus álnevet.¹⁵⁵ A magyarországi hallgatók közül természetes módon pártfogolta orvos-unokaöccsét, Moller Károly Ottót, aki négy évig nála lakott, majd Besztercebányára költözött, idővel Rákóczi Ferenc táborigorvosa lett, utóbb pedig Bél Mátyás köréhez tartozott.¹⁵⁶

A professzor híven tartotta kapcsolatait a Rayger családdal: ennek első magyarországi öse, Vilmos, nyilván az ellenreformáció elől menekülve vándorolt Bécsből Pozsonyba (1636), Károly már az akkori Magyarországon született (1641). Így indulhattak együtt Mollerral Wittenbergbe, de pályájuk hamarosan elvált. Rayger Károly a gazdag

¹⁵⁴ *Specimen*, 275. WILL, *i. m.*, II, 643–644. Placciuszt Czvittinger Moller barátai közé sorolta (*Specimen*, 268). Az 1704-i disszertáció: RMK III, 4441; az új kiadás: *Sylloge aliquot scriptorum de bene ordinanda et ornanda bibliotheca studio et opera Io. Davidis KOELERI*, Francofurti, 1728. A magyar vonatkozású adatok: 232–233. – Moller Bonfini-disputációja: RMK III, 4075; Czvittingernél: *Specimen*, 80–90. Az idézett előadás: *Collegium de notitia autorum* (*Specimen*, 192).

¹⁵⁵ A *Preßburger Kirchen- und Schul-Verlust* kiadásai: 1673 (RMK III, 2640), 1678 (RMK III, 2961); Vincentius PLACCIUS (*Theatrum anonymorum et pseudonymorum*, Hamburgi, 1708, 535, Nr. 2302). Moller 1690-ben kelt, hozzá intézett levelét idézve említ egy frankfurti 1684-i kiadást. Czvittinger Placciusra hivatkozva állítja Mollert szerzőnek (264), de a *Specimen* függeléként kiadott *Bibliothecában* (42) az álnév alatt hozza. Más vélemény a könyv szerzőjének kilétéről Karl-Heinz JÜGELTNél (*Hungarica: Auswahl-Katalog der Universitätsbibliothek Jena*, Weimar, 1961, 114). Czvittinger nem minden tételt vett át Placciustól, de az RMK III-ban sem található meg mindegyik.

¹⁵⁶ *Specimen*, 256–257.

orvosnövendékek útját járta: Leidenben, Párizsban, Montpellierben és Strasbourgban tanult, és ő is olasz körút után tért haza; idővel császári orvos, Magyarország főorvosa, az Academia Naturae Curiosorum tagja lett, aki bámulatos szorgalommal írta cikkeit a társaság folyóiratába. Legjelentősebb kultúrtörténeti tette egy Majna-Frankfurtban 1691-ben megjelent könyv, amelyet Spindler Pál, Ruland Márton és saját obszervációból állított össze. A kötet célja az előszó szerint (1689) annak bemutatása volt, hogy mit tettek és tesznek Magyarországon az orvostudományban: leírások akár a két Indiából is kerülhetnek hozzánk, csak éppen Magyarországról van nagyon kevés, s hírünk a világban nem más, mint hogy Hungaria a bevándorlók (advena) temetője, ami egyáltalán nem igaz. A kötet szemléltetést a *Specimen* természettudományi előfutára – csak meglepő módon éppen Czvittinger nem említette meg munkájában.¹⁵⁷

A családi és személyes kapcsolatok persze ennek a könyvnek a létrejötténél sem hanyagolhatóak. Rayger anyai ágon rokona volt Spindlernek, Ruland megfigyelései unokájától jutottak hozzá.¹⁵⁸ Az apák fiatalkori kapcsolatát ismerve korántsem meglepő tehát, hogy az ifjabb Rayger Károly Altdorfba, apja régi barátjához ment tanulni, és nem is csalódott: Moller verset írt egy disputációjához (1695), a fiatalember 1698-ban ott is doktorált.¹⁵⁹

A neves pozsonyi családok közül a Weißbeck famíliát kell még említeni, mint amelynek tagjaival Moller kapcsolatot tartott, és mint amelynek tagjai valamiképpen kapcsolatban álltak Czvittinger vállalkozásával is. A család első tagja, Weißbeck János 1648-ban, 10 éves korában került Magyarországra; nyilván az ausztriai protestánsüldözés elől menekülve, megközelítőleg egy időben a Raygerekkel és a Mollerokkal. Pozsonyszentgyörgyön telepedett meg; 1659-ben másfél évre Wittenbergbe ment, majd házitanító lett, azután az akkor Vas megyei Királyfalván, végül Pozsonyban (1683) lett lelkész; neve az evangélikus egyháztörténetben Spinola uniós törekvéseivel kapcsolatban kerül szóba. Arról nevezetes még, hogy id. Rayger Károly könyvének egyik (B) változatát neki ajánlotta a majna-frankfurti kiadó. Királyfalván született János Ferdinánd nevű fia, aki Altdorfban is tanult; 1693-ban nemescsói, majd modori pap lett, három gyermek atyja. Altdorfí disszertációját (1689) apjának, mellette Mollernak, valamint

¹⁵⁷ Rayger Károly és Moller Pozsonyból eredeztethető kapcsolatához: RMK III, 2151. (Üdvözlő versek; a disszertáns Pihringer Keresztély, aki Moller szubrektorsága alatt konrektor volt Pozsonyban.) – RAYGER könyve: RMK III, 3684 (Spindler neve alatt, leírása hiányos). A kiadó, a franciás nevű Philippus Fieretus Bécsben is nyomtatott (Josef BENZIG, *Die Buchdrucker des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Wiesbaden, 21982).

¹⁵⁸ Spindler Pálnak és mellette Zillinger György Gottfriednek a pozsonyi Knogler János Kristóf orvostanhallgató ajánlotta disszertációját (Strasbourg, 1653, RMK III, 1846), maga Moller 1662-ben mások mellett egy bizonyos Spindler Kristófnak dedikálta wittenbergi disputációját (RMK III, 2172), és Moller tanulóútára, Pihringer Keresztély (RMK III, 2151) ugyancsak befoglalta nevét egy dedikációba (RMK III, 2228). – Spindler Pál Nürnbergben halt meg (SZINNYEI, XII, 1357. BÉL Mátyás, *Notitia*, I, 667).

¹⁵⁹ RMK III, 3926, 4077; *Specimen*, 313.

Magnus György Frigyes pozsonyi származású augsburgi rektornak és könyvtárosnak, Apelles Pálnak és Lang János Kristóf pozsonyi tanárnak ajánlotta.

Ez a család ugyancsak beletartozott az osztrák emigránsok csoportjába, amely mellesleg az altdorfi egyetem hazai körét alkotta. A pozsonyi születésű Magnus mint külföldön élő magyarországi bekerült a *Specimenbe*,¹⁶⁰ érdekes, hogy Apelles és Lang már nem: az előbbinek közben azért dedikált a fiatal Weißbeck, mert verset kapott tőle doktorátusára, és mások mellett neki és apjának szól egy anagramma-gyűjteménye; az utóbbi tanára volt Pozsonyban. A *Specimenben* nem kapott helyet egyetlen Weißbeck sem, noha közülük kettő végtére bejuthatott volna; különösen akkor, ha Czvittinger tud róla, hogy az ifjabb Burius János irodalomtörténeti levelének címzettje nem más, mint a második fiú, Johann Erich (Ehrenreich), aki pozsonyi konrektorként kezdte pályáját, és halberstadti generális szuperintendensként végezte. Neve a magyar irodalomtudomány történetében azzal vált híressé, hogy Rotarides Mihályt (állítólag) barátságtalanul fogadta, és az ifj. Burius János iratát sem mutatta meg neki.¹⁶¹

Moller tudományos tevékenységének és magyarországi kapcsolatainak adatai alapján arra lehet gondolni, hogy az altdorfi professzortól és itthoni ismerőseitől egyáltalán nem esett messze egy megírandó magyarországi írói lexikon gondolata: elvégre ebben a körben jött létre az első gyűjteményes kötet, amelynek szerzője az ország orvosi és természettudományos felfedezését kívánja szolgálni s ebben a hazai tudósok érdemét kiemelni, a Weißbeck család pedig kapcsolatban állt azzal a Buriusszal, akitől Czvittinger alighanem művének ötletét, anyaggyűjtéséhez az első impulzust kapta. Az a gyanúm azonban, hogy Moller és Czvittinger egymásra találásában az említettekén kívül egy egészen más tényező, az alkímia is szerepet játszott. Czvittinger az egyetlen biográfus ugyanis, aki megírta Mollerről, hogy fiatal korában egy francia patikus bevezette eme gondolatvilágba, s ugyanennek hódolt Johann Conrad Creiling tübingeni professzor is: az egyetlen az ottaniak közül, aki üdvözlő verset írt egykori diákjának műve, a *Specimen* elé.

Creiling (1673–1752) Baselban és Párizsban tanult matematikát, és harminc éves sem volt, amikor megkapta tübingeni katedráját. Egyetemének történetírója azt írta róla, hogy századának legnagyobb matematikusa lehetett volna, ha idejének és energiájának nagy részét nem a kémiának, mármint az alkímiának áldozza. Nem tartom kizárhatónak, hogy Creiling mint alkímista közvetített Moller és Czvittinger között, s ugyancsak a közös érdeklődés indította a *Specimen* elején álló üdvözlő vers megírására.¹⁶² Figyelemreméltóak az anyagi viszonyok is. Czvittinger Tübingenből adósságot hátrahagyva távozott, s ezt az összeget, mint említettem, az író anyja fizette ki (a magyarországi

¹⁶⁰ Johann Samuel KLEIN, *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger*, I, Leipzig–Ofen, 1789, 426–449. WEISSBECK János Ferdinánd disszertációja: RMK III, 3546, az elnök Magnus Daniel Omeis volt; APELLES művei: RMK III, 3513. és 3551. MAGNUS György Frigyes Czvittingernél említett művei: RMK III, 2723, 3608 (*Specimen*, 229).

¹⁶¹ ItK, 1971, 56–58 [lásd a jelen kötetben: 61–63].

¹⁶² August Friedrich BÖK, *Geschichte der ... Eberhard-Carls-Universität zu Tübingen im Grundrisse*, Tübingen, 1774, 173–175.

Ostrolucky Pálnak). Az sem látszik kizártnak, hogy Altdorfban az alkimista Moller tartotta el Czvittingert, aki rendszeresen itt biztosan nem foglalkozott egyetemi tanulmányokkal. Az a helyzet ugyanis, hogy az akkor már 30 körül járó magyarországi fiatalember Moller halála (1712. február 15.) után az adósok börtönébe került, s innen elszökve tért vissza hazájába. A helyzet világos: Moller felesége férjének halála után nem támogatta tovább a magyarországi pártfogoltat, a gyermektelen asszony inkább egyik nőrokonát vette házába. Az utóbbit rögzítette legalábbis az a Christian Gottlieb Schwarz, aki 1711-ben még az utolsó előtti helyen írt a *Specimen*be epigrammát, de 1735-ben már az egyetem rektoraként búcsúztatta az özvegyet. Az adósok börtönét aztán az a Johann Jakob Baier írta le, aki első helyen köszöntötte költeménnyel a *Specimen* szerzőjét.¹⁶³

Az alkimista kapcsolat persze nem teheti kizártná, hogy az Altdorfba érkező Czvittinger az ifj. Burius Jánostól nyert intenciókkal érkezett áldozatkész pártfogójához, aki pontosan értette a feladatot, s mind ő maga, mind baráti köre támogatta is a fiatalembert. Eme kör számbavétele az elérhető forrásanyag hézagosa miatt teljes nem lehet ugyan, de mégis megkísérelhető, ha a *Specimen* üdvözlő verseinek szerzőit vesszük számba, kik közül kettő, Creiling és Christian Gottlieb Schwarz már amúgy is szóba került.

Johann Jakob Baier (1677–1735), az első epigramma szerzője, mindössze két évvel volt idősebb Czvittingernél. Apja a teológia professzora volt Jénában, majd Halléban. A fiú 1704-ben kapott orvosi katedrát Altdorfban, és az egyetem rektoraként ugyanaz a Christian Gottlieb Schwarz temettette, aki Moller özvegyét. Megjegyezte róla, hogy privátim Descartes-tal foglalkozott, akiről különben Moller is írt élete vége felé egyetemi disputációt. Művei közül Czvittinger azt vehette mintának, hogy írt a német orvosok érdemeiről (1704), később pedig összeállította az altdorfi orvosprofesszorok életrajzát. Innen érthető, hogy a magyarországi hallgató eljárt előadásaira, és tőle kapta meg Jordán Tamás *De aquis medicatis* c. kéziratos munkájának másolatát.¹⁶⁴ Testvére, Johann Wilhelm Baier (1675–1729), a negyedik üdvözlő vers írója, 1704-ben matematika- és fizikaprofesszorként került Altdorfba, de 1709-ben a teológiai fakultásra ment át. Ebben az évben jelent meg egy programértekezése a historia litterariáról, Czvittinger azonban nem ezt idézte, hanem a monumentum Ancyranumról szóló disszertációját, természetesen a Verancsics Antalról szóló *Specimen*-cikkből, amelynek ez az értekezés az egyetlen forrása. A teológus Baier életét különben az a Gustav Georg Zeltner írta meg, aki a *Specimen* harmadik üdvözlő versét.¹⁶⁵

¹⁶³ *Rector Vniversitatis ... Christianus Gotlib Schvvarzivs ... ad pUBLICVM dedvctionis fvnebris officivm ... Helene Sibyllae ... natalibvs Vvagenseiliae ... vidvae ... Danielis Gvilielmi Mollerii ... cives academicos invitat*, (Altdorfii, 1735). A város leírása és képe: Johann Jakob BAIER, *Wahrhafte und Gründliche Beschreibung der ... Universitäts-Stadt Altdorf*, Altdorf, 1714.

¹⁶⁴ WILL, *i. m.*, I, 57–62. – *Rector Vniversitatis ... Christianus Gotlib Schvvarzivs ... ad solennia exeqviarum ... Iohanni Iacobo Baiero ... cives academicos ... invitat*, Altdorfii, (1735). MOLLER Descartes-ról: RMK III, 4712. *Specimen*, 188.

¹⁶⁵ Gustavus Georgius ZELTNER, *Vitae theologorum Altorphinorum, Norimbergae et Altorphii*, 1722, 500–507. *Rector Vniversitatis ... Iohannes Baltasar Bernholdvs ... ad fvivs ...*

A második epigramma írója, Christoph Sonntag ortodox teológus, aki a kar professor primariusaként került versével a második helyre. Vele csapott össze kollégája, Johann Michael Lang (1664–1731): ő viszont Moller alatt szerezte meg a filozófia magiszteri fokozatát, teológiából Jénában a két Baier testvér hallgatója volt (1688), Halléban licenciátus és doktor, 1697-ben altdorfi professzor lett. 1703-ban került összeütközésbe a hivatalos egyházzal, és a nürnbergi tanács gyakorlatilag elbocsátotta. Az ő testvére volt Jakob Ambrosius Lang, aki Altdorfban szerzett orvosi diplomával Selmec- és Besztercebányára ment praktizálni. 1695-ben nemességet szerzett, utóbb II. Rákóczi Ferenc udvari orvosa lett.¹⁶⁶

Lang és Sonntag afférja alighanem hosszú ideig szóbeszéd tárgya lett Altdorfban, és már csak azért is óvatosságra intett vallási ügyekben, mert Sonntag a haláláig helyén maradt: nyilvánvalóan hatott tehát azokra a nézetekre, amelyek Czvittinger könyvéből kifejezhetőek. Meg kell azonban mondani, hogy Moller pietista szimpatizáns volt: Czvittinger megírta pártfogójáról, hogy még egyetemi tanulmányai során megismerkedett Philipp Jakob Spenerrel, Moller pedig egyik művében azt jegyezte fel, hogy 1668 januárjában Pozsonyból írt neki, választ is kapott tőle.¹⁶⁷

Czvittingert magát vallási ügyekben az óvatos tolerancia jellemezte. Az igaz, hogy hitbeli különbség nélkül vette fel az írókat, hosszan méltatta Báthory Istvánt, aki Kolozsvárra telepítette a jezsuitákat, és ugyanakkor megvédte ellenük az evangélikusokat, de a lutheránuson kívül kritizálta is az egyes egyházakat, elsősorban a szentháromságtagadókat. Örült, hogy az egyiknek műve csak kéziratban maradt, keményen elítélte az antitrinitáriussá vált Dávid Ferencet, megdicsérte Régeni Mihályt, aki Drezdában az igaz (ortodox) hitre tért, szociniánus voltát kétségbe vonva próbálta mentegetni Dudith Andrást, és persze kemény szavakkal ítélte el az ellenreformációt. Ugyanakkor óvatosan nyilatkozott a katolikus–protestáns egyesítő törekvésekről, és egy Moller apósához, Johann Christoph Wagenseilhez intézett levélre támaszkodva fejtette ki kételyét.¹⁶⁸

Iohannis Gvilielmi Baieri ... prosequendvm cives academicos invitat, (Altdorfii, 1729). *Specimen*, 398–399.

¹⁶⁶ ZELTNER, *i. m.*, 448–467; WILL, *i. m.*, III, 394–405, 405–406, 718–729 (Sonntag). – WILL, *i. m.*, II, 394–405 (J. M. Lang). Mollernál a magiszteri fokozatot 1687-ben szerezte meg (RMK III, 3425). WESZPRÉMI István, *Svecineta medicorum Hvgariae et Transilvaniae biographia: Centuria prima*, Lipsiae, 1774, 90–91. A harmadik Lang-testvér katonai építéssel foglalkozott, a zalánkeméni csatában (1693) esett el (WILL, *i. m.*, II, 406).

¹⁶⁷ *Specimen*, 261; WILL hallgat róla. A Spener-levélváltás: *Programma, in forma dissertationis, de praeparatione abiturientium in Italiam*, Altdorfii, 1679, 15–16 (RMK III, 2963, az ajánlás címzettje Placcius. A könyvvel kapcsolatos vita: RMK III, 2164). Mikor végleg elhagyta hazáját, Majna-Frankfurtban felkereste Spenerert (*Specimen*, 261), kinek neve különben a Pater Pálról szóló *Specimen*-cikkből fordul még elő (297). A neki ajánlott könyv nem azonos az RMK III-ban leírttal (3349).

¹⁶⁸ *Specimen*, 33–37 (Báthory István); 25, 112–113, 309, 315 (antitrinitáriusok); 129 (Dudith); 32, 261 (ellenreformáció); 317–320 (vallássegysítés).

A vallási ügyek mellett Czvittinger a magyar politikával is altdorfi környezetének gondolkodása szerint foglalkozott. II. Rákóczi Ferenc nevét egyszer írta le, de – figyelmet elterelő módon és összefüggésben – annak bemutatására szánta, hogy a magyarok a keresztnévet a vezetéknev után teszik. A példák sora a következő: Bethlen Gábor, Apafi Mihály, Rákóczi Ferenc. Ismert persze külföldi röpiratot, ismerte Okolicsányi Pál névtelenül kiadott *Historia diplomaticáját* (1711); biztos továbbá, hogy környezetével együtt békét kívánt szülőföldjének.¹⁶⁹ Ez derül ki a *Specimen* Hont vármegyéhez intézett ajánlásából és a teológus Zeltner üdvözlő verséből, békepártinak látszik az alkimista Creiling, s az előszóban a háborúktól tépett Magyarországról beszélt Czvittinger is. Hungaria képét az altdorfi körben még az Attilától eredeztetett nemesi harciasság határozta meg, amelyről Moller is megemlékezett, amikor értekezést írt a besztercebányai rovaesőről, és ehhez a háborús képhez járult nála, morális és kulturális értékekre célozva, de minden politikai él nélkül, a lustaság, a tehetetlenség és más tulajdonságok felsorolása. Ez a kép prolongálódott a török háború 200 esztendeje alatt, és ehhez képest jelez új korszakot Czvittinger vállalkozása, amelynek célja annak bemutatása volt, hogy a tudományok és más értékek sem hiányoznak Magyarországról.¹⁷⁰ A pártfogók (üdvözlő versek írói) e döntőnek minősített változást a francia, olasz, német és belga előzmények felsorolásával igen látványosan ábrázolták.

A *Specimen* elején álló epigrammákból az deríthető még ki, hogy négynek a szerzője jogász volt. Wagenseil, Moller apósa, akit Czvittinger is hallgatott, azért nem volt közöttük, mert a kötet megjelenésekor már nem élt. A hallgató és az egykori tanár szoros kapcsolatát bizonyítja azonban, hogy Czvittinger a Moller-cikk megírásához az apósától két levelet kapott felhasználásra. – Az élő altdorfi juristák közül Heinrich Hildebrand (1668–1729) verse áll az első helyen. A szerzőt nagybátyja, Heinrich Linck professzor neveltette, 1697-ben kapott katedrát. Eberhard Spitz viszont, aki 1711-ben „juris utriusque licenciatus”-nak írta magát alá, abba a családba tartozott, amelynek egyik tagja, Felix Spitz (1641–1717) jogot tanított az egyetemen. Az utolsó jogász, akit még említeni kell, Georg Paul Röttenbeck névre hallgatott: veje volt annak a Johann Paul Felwingernek, aki levelet kapott Kolozsvárról Valentin Baumgarten unitárius lelkésztől és iskolaigazgatótól: ebből vette át a professzor tanítványa, Czvittinger, az erdélyi szász Töppelt Lőrinc elogiumát.¹⁷¹

¹⁶⁹ *Specimen*, 79; *Bibliographia*, 26, 40–41.

¹⁷⁰ A Rákóczi-szabadságharc, úgy látszik, hozzájárult a XVI–XVII. században kialakult háborús Magyarország-kép továbbéléséhez, de átalakulásához is. – MOLLER, *Meditatio, de insectis*, Francofvrti, 1673, 79–81 (RMK III, 2619); a források között Georgius Horn és Oláh Miklós, folytatás a 85-ön: „Subsecutis deinde temporibus magis magisque cum terra Hungarorum et animi exculti sunt, quamvis, nescio, quae mentibus eorum semper insita fuerit hodieque sit seu torporis, seu ineptitudinis, seu incuriae, seu alterius cujusdam nominis depravatio: cujus quidem rei prolixius afferri posset discursus, si nostrum id institutum pateretur.”

¹⁷¹ *Specimen*, 262, 270–274 (Wagenseil). – *Rector Vniversitatis ... Ioh. Georgivs Fichtnervs ... ad exequivias ... Henrici Hildebrandi ... cives academicos invitavit*, (Altdorfii, 1729). – *Rector ... Christophorus Sonntagivs ... Felici Spitzio ... svpremv honorem ... indicit*, (Altdorfii, 1717). –

A professzorok eme népes karának bemutatása után kell nyomatékosan hangsúlyoznom, hogy Czvittinger Altdorfban sem foglalkozott rendszeresen egyetemi stúdiómokkal, és az előadások látogatása inkább jóindulat megszerzésére és fenntartására szolgáló gesztus volt nála, mint komoly tanulmányok jele. Maga írta meg, hogy látogatta Johann Jakob Baier orvosi előadásait. Eme kapcsolat eredménye talán, hogy Czvittinger javítva és német értelmezésekkel ellátva adta ki a növénynevek Clusius–Beythe-féle jegyzékét. Sokkal többet járhatott jogászörökben, bár saját megjegyzése szerint csak Moller apósát hallgatta az egyetemen. Czvittinger mint jogász érezte magát képesnek arra, hogy a magyar közjogi méltóságok nevét latinul vagy németül magyarázza a külföldi olvasónak (palatinus, protonotarius, comes perpetuus, vice-comes), hogy kifejtse, mi a tized és a kilenced, mikor pedig a soproni Lochner János András tübingeni disszertációját ismertette, elmondta, hogy a magyar közjogról új könyvre lenne szükség. Gondolt arra is, hogy a magyar nemességről kellene írni. Ezt Ritthaler (Rithaler) Mihály wittenbergi disszertációjának ismertetése során fejtette ki a *Specimenben*.¹⁷²

A könyv végére tett *Bibliothecából* kiderül különben, hogy Czvittinger kezében megfordultak magyar jogi könyvek. Részletesen ismertette a *Corpus Juris* 1696-i nagyszombati kiadását, leírt két pottendorfi jogi kiadványt, beszélt Kitionich (Kitonics) János jogi könyvének 1650-i lőcsei kiadásáról, amelyből tudomást szerzett a *Várad Regestrumról*, megemlítette végül a pozsonyi Beigler János és egy osztrák vizsgázó strasbourgi disputációját. Tudott még Otrókosi Főrís Ferenc 1699-ben Nagyszombatban megjelent jogi könyvéről, amelyet valóban olvasott, a *Bibliotheca* jogi listáját pedig egy magyar bányajogi könyvvel zárta. Jogi érdeklődésével függ össze, hogy könyveinek halála után felvett jegyzékében kizárólag ilyen művek szerepelnek.¹⁷³

Czvittinger környezetének vázlatából a magyar irodalomtörténészt különösen az érdekelheti még, hogy az író mit tudott a kor, különösen Nürnberg és Altdorf német irodalmáról. A válasz az lehet, hogy elég sokat, és hogy Moller után ismereteit Moller apósának, Wagenseilnek, valamint Magnus Daniel Omeisnak, az egyetem poétikatanárának

Felwingerről: WILL, *i. m.*, I, 398–405; fellépett Albert Grawer mellett, vitatkozott Valentin Baumgartennel: *Specimen*, 269, 387. – Georg Paul Röttenbeck 1710-ben meghalt, de Czvittinger még megkapta tőle az üdvözlő verset.

¹⁷² *Specimen*, 188. *Uo.*, 40, 45 (palatinus), 31 (protonotarius), 276 (comes perpetuus), 93 (vice-comes), 8–9 (tized, kilenced). – LOCHNER műve: RMK III, 2363; róla: *Specimen*, 228. és *Bibliotheca*, 40; új kiadását JÓNY János szerkesztette (Jena, 1716); RITTHALERÉ: RMK III, 2264, *Specimen*, 316–317. Ritthaler a wolfenbütteli könyvtár igazgatója lett. Róla: BORSA Gedeon, *Egy magyarországi könyvtáros Wolfenbüttelben*, MKsz, 1986, 274–282.

¹⁷³ *Bibliotheca*, 36–40. RMK III, 1845 (*Corpus Juris Hungarici*, 1696); RMK III, 2440, 2441 (Pottendorf, 1668); RMK II, 727, 728 (Kitionich); RMK III, 1777 (Beigler); RMK II, 1972 (Otrókosi Főrís); a *Continuatio corporis juris et systematis rerum metallicarum* c. könyv (1703) az RMK III, 4386. szerint bécsi kiadású, Czvittinger frankfurtit idéz (*Bibliotheca*, 40). 1711-ben Altdorfban DOBNER Sebestyén Ferdinánd magyar jogi könyvet jelentetett meg (RMK III, 4756), de Czvittinger erről már nem írhatott. – Czvittinger könyvtárának jegyzékét vagy 25 esztendővel ezelőtt Heckenast Gusztáv volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

köszönhette. Mollernak annyiban, hogy tudnia kellett mesterének Georg Philipp Harsdörferrel írott életrajzáról, amely altdorfi tartózkodásának idején jelent meg nyomtatásban,¹⁷⁴ és alighanem ismernie kellett Harsdörfer *Specimen philologiae Germanicae*-jét is (Nürnberg, 1646), amelynek címe feltűnően hasonlít az övére. Az említetten kívül megfordulhatott még a kezén egy másik *Specimen*, amelyet Erdmann Neumeister írt: betűrendben tárgyalta benne a német költőket Opitztól Christian Weiséig. *Specimen* című könyv persze számos van, egy jogi tárgyút Otrókocsi Fóris is megjelentetett Nagyszombatban: nehéz azonban elhárítani azt a lehetőséget, hogy a magyarországi tudós német irodalommal foglalkozó latin művekből vette át a szót.¹⁷⁵

Wagenseilt, az apóst, azért hozom itt újból szóba, mert Nürnbergről írott könyvének függelékében a mesterdalnokokról értekezett. Czvittingerre azonban német költéssel foglalkozó tanárai és kortársai között alighanem Omeis tette a legnagyobb hatást. Ő volt a nürnbergi Pegnischer Blumenorden negyedik elnöke, akit még Sigmund von Birken, a Nádasdy-féle *Mausoleum* németre fordítója vett fel a társaságba.¹⁷⁶ Altdorfban kezdett tanulni, majd a bécsi porosz követ fiának nevelője lett (1668–1672), s ebben az időben megfordult Pozsonyban, Sopronban, Győrben, Komáromban, és feledhetetlen élményeket szerzett az 1670-es évek protestánsüldözéséről. 1674-ben megkapta a retorika, 1699-ben a poézis katedráját. Mint a szónoklattan tanára mondott beszédet I. József római királlyá koronázására, Szavojai Jenő zalánkeméni és zentai győzelmére, foglalkozott továbbá az altdorfi egyetem történetével. A német irodalomban poétikáját tartják legjelentősebb művének, amelyben azonban modern irányzatok még nem mutathatók ki.¹⁷⁷

Omeis két vonatkozásban segíthette Czvittinger irodalomtörténeti munkásságát. Hozzálatott először is a nürnbergi tudósok életének és műveinek listába szedéséhez. Christoph Sonntag (halotti beszédének írója) szerint (1708) nem jutott ugyan a végére, de Georg Andreas Will, a *Nürnbergisches Gelehrten Lexicon* szerzője hivatkozott négy ilyen tárgyú disputációjára. Írt ezen felül a német tudós nőkről: az előszóban azt mondta

¹⁷⁴ *Vitae cvrricvlyvm Georg. Philipp. Harsdorferi*, 1707 (RMK III, 4571). Példány nincsen belőle Magyarországon.

¹⁷⁵ Erdmann NEUMEISTER, *Specimen dissertationis historico criticae de poetis Germanis huius seculi praecipuis*, h. n., 1695, 2. kiad. 1706. OTROKOCSI FÓRIS Ferenc, *Breve specimen introductionis in jurisprudentiam methodicam*, Tyrnaviae, 1699 (RMK II, 1972). A specimen szó értelmezése Czvittinger előszavában olvasható.

¹⁷⁶ RÓZSA György, *Magyar történetábrázolások a 17. században*, Bp., 1973, 49.

¹⁷⁷ Omeis régi életrajza: *Rector Vniuersitatis Altdorfinae, Christophorus Sonntagius ... cives academicos ad exequias ... Magni Danielis Omeisii ... humaniter invitat*, Altdorfii, (1708). WILL, i. m., III, 78–87. Poétikája: *Gründliche Anleitung zur teutschen accuraten Dicht-Kunst*; az egyetem történet: *Gloria academiae Altorfinae sive orationvm fascicvlvs vniuersitatis Noricae ortum, progressum et cuncta memorabilia, omniumque professorum, qui in quatuor ... facultatibus, a primis eam ornarunt incunabulis, vitas, mores ac scripta fideliter exhibens*, Altorfii, 1683.

ki, hogy ők is elérik, ha ugyan meg nem haladják a külföldieket.¹⁷⁸ Moller feleségéről szólva Czvittinger idézte is Omeis munkáját, csak nem a tényleges szerző, hanem a vizsgáló neve alatt, aki közben teológiai doktor és generális szuperintendens lett Németországban. Az ő mintájára alkotta meg aztán Czvittinger a tudós nő típusát Schumberg Tóbiás windsheimi iskolaigazgató lányában.¹⁷⁹

Ha mármost végigtekintünk a módfelett szövevényes altdorfi viszonyokon, az egyetem köré csoportosuló, polgári státusú értelmiség köz- és magánéletének sajátos kapcsolatrendszerét figyelhetjük meg. Jószerivel mindenki rokona vagy földije volt mindenkinek, a professzori státusok kézzől kézre szálltak, a házasságok egyszersmind a csoporthoz tartozást jelentették, s a távolabbi összefüggések is meglehetősen kötött természetűek. Az egyetem főleg Jénával és Tübingennel érintkezett; Wittenberggel alig, növekvőben volt viszont Halle jelentőségének felismerése. A pietizmus recepcióján túl voltak, de az ortodoxia befolyása még erős volt; elmúlt az arisztotelianizmus kora, befo-gadták Descartes filozófiáját: éppen Moller írt egy vitás kérdéstről disszertációt,¹⁸⁰ Altdorfban tudtak a vallásegysítő törekvésekről, de a jelek szerint, mint utaltam rá, nagy óvatossággal kezelték azokat. A bécsújhelyi püspöknek, Christoph Rogas de Spinolának Czvittinger nevét is hibásan vette fel (N. Roka), de ugyanakkor már hozzátartozott a tudósi hírnévhez kiváló jezsuiták barátságának megszerzése: Moller, mint szóba hoztam, Athanasius Kircherrel ismerkedett meg Rómában, Omeis Bohuslav Balbínal Prágában.¹⁸¹

Említésre érdemes ezek után, hogy Leibniz neve csupán a *Specimen Bibliographiájában*, jogi könyv szerzőjeként fordul elő, Morhofé, a legnagyobb német polihisztoré mindössze egy alkalommal, nem kerül szóba a német írói katalógus éppen általa felvetett gondolata, és a kompilatorikus német tudóskodás francia eredetű kritikája sem, amelyet egy nagyszombati kiadványban (1701) már nálunk is szóba hozott egy osztrák jezsuita.¹⁸² Pontosan megfelel ennek a mentalitásnak Czvittinger stílusa, amelyet minde-nestől későbarokknak lehet minősíteni. Volt benne jó adag fontoskodás, kedvelte az anagrammákat és azok kifejtését, szerkesztőként írott verseiben hol a névre alludált,

¹⁷⁸ WILL, *i. m.*, *Vorrede*, B3 lev. – *Dissertatio de ervditis Germaniae mvlieribvs. Quam pro summis in philosophia honoribvs ... consequendis praeside ... Magno Daniele Omeisio ... in alma Altdorfina pvblica disqvitioni svbmittet Christophorvs Christianvs Haendelivs*, Altdorfii Noric., 1689.

¹⁷⁹ Moller feleségéről: *Specimen*, 262; Schumberg lánya: 337.

¹⁸⁰ *Argymentvm Cartesii pro existentia Dei probanda ex idea Dei innata desvmpm et ab objectionibvs liberatvm*, Altdorfii, 1710 (RMK III, 4712). Az altdorfi arisztotelianusokról: Daniel Georg MORHOF, *Polyhistor, in tres tomos, literarium, ... philosophicum et practicum, ... divisus*, Lubecae, 1708, II, 62–63, külön kiemelve Felwinger. Czvittinger D. G. Morhofot idézte (*i. m.*, *Continuatio*, 272), mikor Eszéki Istvánról írt (*Specimen*, 136). ESZÉKI műve: RMK III, 2365.

¹⁸¹ N. Roka: *Specimen*, 317–318.

¹⁸² Leibnizről: *Bibliotheca*, 67. – Franz WAGNER, *Dissertatio philologica. De vera eruditione*, Tyrnaviae, 1701 (RMK II, 2094), 108: „Lues Germanorum, compilare labore herculeo: rarus qui exquisitum quid, et admirabile dimittat ad exteros”.

mint a Pilárik családnál (Pilárik – pila), hol szójátékokat gyártott, s úgy látszik, a vers lényegének a rövid, nyelvileg hatásos összefoglalást és a tanítást tartotta.

Ugyanígy gondolkodott mestere, Moller, aki Meursiusról írott disputációjában a szerző nevére merő szórakozásból fél óra alatt ötven anagrammát szerkesztett, s a három elsőre három disztichont írt. Ezt tette különben Apelles Pál is, a Weißbeck család barátja, aki meg a Ponium szóra írt hét anagrammát, s ezekből szerkesztett össze egy verset Weißbeck János tiszteletére. Roppant jellemző ezek után, hogy Mollernak egyetlen könyve jelent meg szülővárosában: 1739-ben *Disce mori* címmel kiadták 100 disztichonját a jó meghalásról, amelyben minden vers az említett szavakkal kezdődik és végződik, s hozzátették egy bizonyos Antonius Steinhaverus *Vado moriját* (1739), melyben meg minden disztichon kezdődik az idézett szavakkal.¹⁸³ Talán ha nincs Czvittinger, a XVIII. századi Magyarország mindössze ennyit recipiál Moller életművéből. Ugyanakkor itthon új és nagy jövőjű vállalkozás a Magyarországgal foglalkozó műveknek a *Specimenben* függelékként kiadott bibliográfiája, melyre nyilván az államismereti iskola készítette, s nem kevésbé jelentős, hogy rövid áttekintést adott a szomszéd országok irodalmáról (Ausztria, Cseh- és Lengyelország, Velence, szlávok, törökök). Az idők jele az is, hogy *Bibliothecájában* a latin műveket még gondosan elválasztotta a vulgáris nyelvűektől, de azért az utóbbiakat is felvette.

Lexikonszerkesztői munkáját nyilván azzal kezdte, hogy a közkeletű művekből szó szerint kimásolta, majd saját betűrendjébe szedte a magyarországi szerzőkről szóló cikkeket. Forrást ajánlott már az id. Burius is, amikor rövid névjegyzéket szerkesztett a hazai tudósokról.¹⁸⁴ Egyetemes és nemzeti írói katalógus akkoriban még nem volt túlságosan sok, és ami megjelent, Czvittinger az altdorfi egyetemi könyvtárban könnyen elérhette. Kimásolta tehát Conrad Gesnernek Josias Simler és Johannes Frisius által kibővített művét, a Johann Jakob Baier üdvözlő versében is említett Melchior Adam könyvét a német teológusokról, lelkiismeretesen kiírta Ribadeneira, Alegambe és Sotwell jezsuita írói katalógusának minden témájába vágó címszavát, elővette Georg Matthias König Altdorfban megjelent *Bibliothecáját*, amelynek első üdvözlő verse Mollertól származik, Sandiustól átvette az antitrinitáriusokat, használta a katolikus szerzetesrendek biográfiai és bibliográfiai katalógusait, Henning Witte *Diarium biographicumát*, melynek segítői között Birken és Omeis, valamint Czvittinger borszlói tanára, Martin Hanke egyformán megtalálható, vagyis felhasznált minden segédkönyvet, amihez hozzáférhetett.¹⁸⁵ Így állt

¹⁸³ *Specimen*, 113, 184, 192, 347, 353, 392 (anagramma); 307 (Pilárik). Maga írt verset Bulyovszky Mihályra (94), Mollerra (268), Szilágyi Mihályra (378) és a kötet végére (408). Moller disputációja: RMK III, 3782, ebben 18–19, amely szerint „intra semihorulae circiter spatium” írta anagrammáit. A mű újabb kiadása: *Dissertatio de Joh. Mevrsio. Recvdi cvravit Fridericvs Roth-Scholtzivs, Norimbergae et Altdorfii*, 1732. – APELLES: RMK III, 3551; a vers: 136.

¹⁸⁴ *Micae*, 185–188; a forrás: Simler.

¹⁸⁵ *Bibliotheca institvta et collecta, primvm a Conrado Gesnero; deinde in Epitomen redacta, et nouorum librorvm accessione locupletata, tertio recognita, et in duplum post priores editiones aucta, per Iosiam Simlerum: iam vero postremo aliquot mille, cum priorum tum nouorum authorum opusculis, ex ... Viennensi Austriae Imperatoria Bibliotheca amplificata per Iohannem*

össze a törzsanyag, amelynek egyes cikkeit aztán alkalmanként több forrásból kompilálta.

A lexikont lexikonból írták, írják ma is. Szemrehányás nem érheti tehát Czvittingert, hogy cikkeinek java részét szóról szóra vette át forrásaiból, és már az is teljesítmény, ha valaki több forrásból szerkeszt össze egy írói biográfiát. Baj abból adódik, ha szerzők maradnak ki, különböző név alatt ugyanazok ismétlődnek, vagy hibás néven kerülnek a kötetbe. Szerzők kimaradására nem kevés példát lehet hozni. A Gesner–Simler–Frisius-féle *Bibliothecá*ból nem került át a magyarországi írók közé mások mellett Valentinus Cybelius, magyar nevén Hagymási Bálint és egy bizonyos Kolozsvári Imre, aki Zsigmond Ágost lengyel király házasságára adott ki beszédet (1553); eltérő néven kétszer fordul elő viszont ugyanaz a szerző: Dalmata Trypho – N. Trypho Dalmata, Christophorus Pannonius – Christophorus Preys, Matthaeus Sambar – Matthias Samsur, s az esetek azért különösek, mert van, hogy az idézett forrás ugyanaz.¹⁸⁶

Czvittinger rájött idővel, hogy Altdorfban lehetetlen magyarországi írói katalógust szerkeszteni, mert hazai kiadványok elvéve jutnak ki külföldre. Gondosan átnézte tehát honfitársainak kint megjelent műveit, különösen a friss kiadványokat. Olvasta – hogy csak a legfontosabbakat említsem – Schödel Márton és Behamb politikai műveit, Bethlen János erdélyi történetét, Bonfinit, Bongarsius, Haner György erdélyi egyháztörténetét, hivatkozott Nadányi *Florus*ára, Jongelinusra, Töppelt Lőrincre és egyáltalán mindenre, amihez hozzáférhetett.¹⁸⁷ Hamarosan észrevette azt is, hogy az esetlegesen bekeült, másodkézből származó adatok átvétele helyett jobb az autopszia: így nem lett volna

Frisium Tigurinum, Tigvri, 1583; Melchior ADAMUS, *Vitae Germanorum theologorum*, Francofurti, 1653; *Bibliotheca scriptorum Societatis Jesu operum inchoatum a ... Petro Ribadeneire ... anno 1602. continuatum a ... Philippo Alegambe ... usque ad annum 1642. Recognitum, et productum ad annum Iubilaei 1675. a Nathanaele Sotvello...*, Romae, 1676; Georgius Matthias KÖNIG, *Bibliotheca vetus et nova*, Altdorfii, 1678; *Bibliotheca anti-trinitariorum, ... opus posthumum Christophori Ch. Sandii*, Freistadii, 1684; új kiadása: Varsó, 1967; Lucas WADDINGUS, *Scriptores Ordinis Minorum*, Romae, 1650; Henningus WITTE, *Diarium biographicum*, I–II, Gedani–Rigae, 1688–1691.

¹⁸⁶ GESNER–SIMLER–FRISIUS, *i. m.*, 808 (Cybelius), 214 (Emericus Colosvarinus). *Specimen*, 112, 342 (Dalmata Trypho, ill. N. Trypho Dalmata); 286–287, 308–309 (Christophorus Pannonius ill. Preys); 322, 331 (Sambar ill. Samsur).

¹⁸⁷ SCHÖDEL Márton, *Disquisitio historico-politica, de regno Hungariae: quam in ... Vniuersitate Argentoratensi, patrocinante ... Matthia Berneggero ... publicae et amicabili censurae subiecit auctor*, Argentorati, 1630 (RMK III, 1460); az 1629-i, azonos szedésű kiadás: RMK III, 1440; RÉVAY Péter, *De monarchia et sacra corona regni Hvmgariae centuriae septem ... Quas ... publicabat ... Franciscus de Nadasd ... Quibus accessit ... catalogus palatinorum et iudicum ejusdem regni, opera ... Gasparis Jongelini*, Francofurti, 1659 (RMK III, 2058); BETHLEN János, *Rerum Transylvaniae libri quatuor*, Amstelaedami, 1664 (RMK III, 2238); *Rerum Hvmgaricarum scriptores varii*, ed. Jacobus BONGARSIVS, Francofurti, 1600 (RMK III, 943a, App. H. 653); HANER György, *Historia ecclesiarum Transylvanicarum*, Francofurti–Lipsiae, 1694 (RMK III, 3871); NADÁNYI János, *Florus Hungaricus*, Amstelodami, 1663 (RMK III, 2192); TÖPPELT (TÖPPELTINUS) Lőrinc, *Origines et occasus Transsylvanorum*, Lugduni, 1667 (RMK III, 2391).

Haller János *Hármas históriájából* történeti mű, nem kellett volna magát gyakran mentetgetni a hiányosságok miatt, és rá kellett döbbsennie, hogy helyzetében a hazaiakkal folytatott levelezés sokat segíthetne.¹⁸⁸

E fontos tanulásgról már előszavában írt, és ezt értették úgy, hogy egyáltalán nem tudott korrespondeálni, ami nem felel meg egészen az igazságnak. Otrókoci Fóris Ferencről ugyanis hazai levelekből is szerzett információkat, és válaszolt neki maga a nemzetközileg jól ismert magyar konvertita is.¹⁸⁹ Helyenként kiemelte, amit saját szemével látott; amire hiteles forrást nem talált, abban vagy emlékezetére hagyatkozott, vagy be kellett vallania, hogy bizonyos dolgokról csak szóbeszédből értesülhetett.¹⁹⁰ Jobb híján, még Rákóczi-szimpatizáns létére is, leginkább bécsi kapcsolatokra hagyatkozhatott, de az írott forrás és a szóbeszéd itt is kiegészítette egymást. Nyilván a Habsburg-fővárosból került hozzá az 1707-ben elmondott Szent László-beszéd, és egy állítólagos szavahihető embertől értesült egy ma nem azonosítható másik bécsi kiadványról.¹⁹¹ Fő forrása azonban Daniel de Nessel *Sciagraphiája* volt, ahonnan a *Specimen Bibliothecájának* kéziratokról szóló részét átemelte. A magyarországiak között valószínűleg az első volt, aki hírt adhatott Anonymusról, a *Képes Krónikáról*, Vitéz János levelezéséről és számos XVI–XVII. századi aktáról.¹⁹² A hazai nyomtatványok elérhetlenségét mintegy pótolta aztán legalább egy német folyóirat anyagából.¹⁹³

Külön gondot okoztak Czvittingernek az egyetemi disputációk és disszertációk, amelyek a magyarországiak külföldi kiadványainak máig túlnyomó többségét teszik. A szerző azt írta az előszóban, hogy nem hagyja ki az egyetemi disputációkat, mert bízik benne, hogy a peregrinánsok otthon még szereznek érdemeket, vagyis hogy – szavai szerint – az „eruditorum classis” tagjává válnak. Megfogalmazásában világosan benne van, hogy az egyetemi disputációt nem tekintette önálló tudományos műnek, mert a szerző majdnem mindig az elnöklő professzor volt, és a hozzáértők szemében csak a későbbi, önálló munkásság reményét kelthette.¹⁹⁴ Czvittinger felfogását híven tükrözi,

¹⁸⁸ Haller Jánosról: *Specimen*, 166; *Bibliotheca*, 46. Az önmentetgetés: 16, 147, 160, 161, 178, 203, 229. Egy Kölnben készülő Istvánffy-kiadásról háromszor írt: *Specimen*, 36, 191; *Bibliotheca*, 36. A külföldi tartózkodás akadályairól pl. *Specimen*, 16; hézagos vagy személyes értesülések: 94–95, 147, 160–162, 224, 295. stb.

¹⁸⁹ Otrókoci Fóris áttéréséről: *Specimen*, 148–149; Czvittingerhez intézett válaszlevélről: *uo.*, 372–373 (Szentiványi Márton munkáiról tájékoztatta).

¹⁹⁰ *Specimen*, 49, 229; 222, 226.

¹⁹¹ *Specimen*, 251, a Szent László beszéd (RMK III, 4582); *Bibliotheca*, 43.

¹⁹² Daniel DE NESSEL, *Sciagraphia, sive prima delineatio et brevis notitia magni corporis historici, hactenus inediti, brevi tamen edendi*, Vindobonae, 1692, a *Bibliothecában* 50–51. A további kéziratok forrása a *Catalogus bibliothecae Thuanae* (1704) és Claudius Fabricius Peiresk. Más forrásból tudott Hermann Dávid történeti művéről, Szamosközy Istvánról, Frölich Dávid *Chronologia Pannoniae-járól*, Janus Pannonius *Annaleséről* (*Bibliotheca*, 52–53).

¹⁹³ *Specimen*, 162, 361.

¹⁹⁴ A *Specimen* előszavában, 4r: „una vel altera tantum Disputatione publice impressa nomen in Academia aliqua professor, non modo non neglexi, sed spe fretus uberiorum ex primitiis

hogy még Mollernál is külön katalógusba szedte a disputációkat, máskor meg kiemelte, hogy mely esetekben azonos a szerző a felelővel. Így történhetett, hogy a *Specimen*be, a mai bibliográfiákban meghonosodott szokástól eltérően, alig került címszóként disputáció-szerző, és a *Bibliothecában* számos magyarországi hallgató maradt elnökének neve alatt eldugva. Ez az eljárás teszi érthetővé, hogy még altdorfi disszertáns is kimaradt, márpedig Czvittinger a kiadványhoz nyilván hozzájutott volna – s igaz a másik oldal is: nem egy disputáció azért került szóba, mert számos elnök saját műveként, gyűjteményes kötetekben jelentette meg újból.¹⁹⁵

Czvittingert nem lehet azzal vádolni, hogy szántszándékkal és indokolatlanul dagasztotta a magyarországi írók számát. Még arra sem figyelt, hogy az ugyanazon nevű szerzőket elválassza egymástól. Így kerültek nála egy cikkbe apák és fiúk vagy lányok, az azonos nevéük, a népes családba tartozók, egyszer még az azonos vezetéknevűek is.¹⁹⁶ Ugyanakkor olyan szerzők nem kaptak cikket, mint pl. Kovacsóczy Farkas, Haller János, Schesaeus Keresztély, Szamosközy István és Wernher György,¹⁹⁷ akik pedig benne voltak a *Bibliothecában*.

Újból hangsúlyozni kívánom: a *Specimen* majdnem minden cikke másolat, kivonat vagy több forrásból szerkesztett kompiláció. Ami teljes egészében és biztosan Czvittinger saját fogalmazványa, mindössze öt van, és mindegyik Németországban élő magyarországiakról szól. A szerző mindegyiket ismerte, levelezett velük, vagy legalábbis hallott róluk, s ezért mindössze ennyi az, ami a *Specimen*ből máig forrásnak tekinthető. Szelezky Jakab csak 10 sort kapott közülük, de máig sem tudni róla többet; az a mondat, hogy mizantróp lett, Bod Péternek Czvittingerből készült szabad fordításában került a Szinnyeibe. Magnus György Frigyes Wittenbergben tanult, majd Augsburgban rektor lett, Czvittinger altdorfi tartózkodása alatt mehetett nyugdíjba: életéről máig a *Specimen* az egyetlen forrás.

Három lapot kapott az a Bulyovszky Mihály, akinek testvére, János, Nógrád megye alispánja lett, ő maga pedig több helyen tanár, feltaláló és orgonista. Czvittinger 1705-ben járt nála, s azon kevesek közé tartozik, akinek tiszteletére ő maga írt verset. Hasonló

ejusmodi Academicis fructuum in patriam redundandorum, eosdem suo quemque ordine collocavi.” Az első dán és svéd írói lexikonok szerzői szemrehányást kaptak a disszertációk felvételéért. (*Bibliotheca septentrionis eruditae sive syntagma tractatum de scriptoribus illius seorsim hactenus editorum*, ed. Johannes MOLLER, Lipsiae, 1699.)

¹⁹⁵ Az altdorfiak közül kimaradt Omeis disszertánsa, WEISSBECK János Ferdinánd (1689, RMK III, 3546); *Catalogus dissertationum ... medicarum*, Altdorfii, 1797. – A wittenbergi Schurzfleisch magyar disszertánsai a *Specimen*be nem kerültek be (*Bibliotheca*, 7, 47). Czvittinger forrása itt a professzor *Disputationes historico-civiles* c. kötete (Lipsiae, 1699). Három franekeri disszertáció forrása Ruandus Andala valamelyik kötete lehet.

¹⁹⁶ Apák és fiúk: Ács Mihály (*Specimen*, 13–15), Burius János (94–96), Dudith András (125–134), Radecius Bálint (309), Sinapius János (360–361); apa és lánya: Schumberg Tóbiás és Anna Mária (336–340); azonos nevű családtag: Pilárik István és Pilárik Jeremiás (307); rokon név: Armbruster Sámuel és János (25).

¹⁹⁷ Neveik a *Bibliothecában*: 20, 35, 46, 48.

elismeréssel és személyes kapcsolatok alapján írt Schumberg Tóbiásról: apja Sziléziából jött Magyarországra, fia már itt született; egyetemi tanulmányait Jénában és Wittenbergben végezte, és a windsheimi iskola rektora lett. Lánya, Anna Mária, tudott görögül és latinul, könyvet adott ki, és tagja lett a nürnbergi költői társaságnak: Czvittinger pontosan úgy írt róla, ahogy vagy húsz évvel korábban Omeis tette volna.

A nagy papi dinasztiák közül a Serpiliusokat örökítette meg. Nem volt nehéz dolga, mert a család egyik tagja Czvittinger idejében regensburgi szuperintendens volt, s tőle bőven kapott adatokat a família történetéhez. Rajtuk kívül a Pilárikok kaptak még megtisztelő helyet, és mint említettem, ugyancsak magától a szerkesztőtől egy epigrammát.¹⁹⁸

Az összegyűjtött anyagot aztán Czvittinger olyan reprezentatív külső alakban adta közre, amely jól megfelelt az akkori Magyarország ízlésének és mentalitásának. Nem szokás említeni, hogy a szerző a címlapon a magyar helyesírás szerint íratta a nevét (nem Zwittinger), utána kitévette, hogy „nobilis Hungarus”, és ugyanezt kiemelte az egyik üdvözlő vers szerzője. Mások azt hangsúlyozták a kötet elején, hogy mindenki hálával tartozik neki, aki az „ő vérükből” származik (vagyis magyarországi), Czvittinger pedig a haza díszévé válik könyvével.¹⁹⁹ Az akkori gondolkodást a legkevésbé sem zavarta, hogy a *Specimen*be foglalt írók mai értelemben legalább öt népből származnak, mert akkoriban még a szülőföldnek nevezett közös állam foglalta egységbe az írókat. Czvittinger a külön királyságot alkotó horvátokat, dalmátokat és az erdélyi fejedelemség szülőtteit is felvette könyvébe, és előszavában különbséget tett egy szorosabb és egy tágabb értelemben vehető Magyarország között. Horvátország idővel kiesett a XVIII. századi Hungaria-konceptióból, és a pesti egyetem egyik jogászprofesszora még zágrábi éveitől (1774) horvát írói katalógust adott ki,²⁰⁰ az a szűkebb értelmű Magyarország azonban, amelyet megalkotott, máig elfogadott a hazai történeti kutatásban.

¹⁹⁸ *Specimen*, 372 (Szelezky Jakab); 91–94 (Bulyovszky Mihály); 336–340 (Schumberg); Omeis címét l. a 178. jegyzetben. – A Serpilius családról: *Specimen*, 340–360; értesüléseinek forrása: 359 („ante triennium”). *Uo.*, 303–307 (a Pilárik család).

¹⁹⁹ A konzervatív Christoph Sonntag versében: „Zvittingere sagax, stirpis praenobile germen Pannoniae”. Creilingnél: „Jam Zvittingerus, Davides nomine, doctus E Vestro natus sanguine civis adest.” Ugyanez Spitznél: „Hvngaricae gentis generosae scripta virorum Vivere perpetuum primus in orbe facis.” Heinrich Hildebrandnál: „Ipse tuae patriae gloria, fama, decus.”

²⁰⁰ *Specimen, Praefatio*, 4r: „Neque vero de Hungaris eruditione claris verba faciendo, illos solum intellectos velim, qui ex proprie et stricte sic dicta Hungaria natales suos arcessunt, sed sub latiore significatione libuit complecti reliquos pariter Hungariae regno, innexos at adscriptos populos, Dalmatas nempe, Croatas, Slavos atque Transylvanos cujuscunque religionis”. Adalbertus BARITS, *Scriptorum ex regno Sclavoniae a seculo XIV. usque ad XVII. inclusive collectio ... auditoribus oblata dum assertiones ex universo studio politico ex praelectionibus ... Adalberti Barits ... publice propugnandas susceperunt D. Mathias Kerchelich, et D. Joannes Szmendovich ... in Academia regia Zagrabienisi, Varasdini, 1774.* Mintája az előszó szerint Czvittinger és Schier Xystus volt, aki Stájerország íróit dolgozta fel (*Specimen Styriae literatae*, Viennae, é. n.). A cím itt nyilvánvalóan Czvittingertől való.

A különbségeket a más és más országokból származó írók között korántsem mosta el. Hogy csak néhány példát hozzak: dalmata természetesen Tubero és származása miatt Verancsics Antal, külön kategóriát alkotnak a pannonok, mert tudott volt, hogy Szent Márton a tágabb értelemben vett Hungaria létrejötte előtt, a római korban élt szülőföldjén,²⁰¹ gondot okozott a *Specimen*be felvett három pápa: az írói lexikonban azért jutott nekik hely, mert magas méltóságukkal Magyarország dicsőségét öregbítették,²⁰² még nagyobb gondot két olasz, Bonfini és Ransano felvétele: eljárását azzal magyarázta, hogy az írói kiválóságot akarta megtisztelni vele. Ugyanakkor legalább egyszer sikerült kiaknázni a hun–magyar azonosság akkoriban általánosan elfogadott tételét Abaris felvételével, aki már Bonfini históriájába bekerült, és felvett Czvittinger egy magyarországi rabbit is.²⁰³

A szerző azzal tette a leglátványosabb gesztust a régi magyar állam és a nemesség felé, amikor könyvének első cikkét Szent Istvánnak szentelte, a továbbiakban pedig nagy nemesi családok kaptak fejezetet, jórészt teljesen függetlenül attól, hogy az egyes tagok írtak-e vagy sem. Címszó lett Báthory István lengyel királlyal az élen, Bátor Opostól kezdve, 13 további Báthory, cikket kapott Bethlen Gábor és Bethlen István, az I. mellett a II. Apafi Mihály, Thurzó János boroszlói püspök neve után még három más családtag: ők azok, akik az írók mellett nélkülözhetetlen mecénási szerepet is betöltötték. Kiemelt címszót érdemelt még Mátyás király és a kardinálisok (Pázmány, Fráter György), a két Esterházy (Miklós és Pál) és Nádasdy Tamás, de ami evangélikus szerzőtől a legtöbb, a Szent Márton-cikk után a nemzeti dicsőség öregbítésére külön listába került tíz magyar szent, magyarázatot kapott a *Patrona Hungariae* fogalma és az a tény, hogy a magyar pénzeken Mária képe látható.²⁰⁴

Egy írói lexikon magában véve nem alkalmas a Magyarország ellen felhozott kulturális vádpontok egyenkénti cáfolására és az erények kiemelésére, de Czvittinger, ahol tehetette, a maga kinti lehetőségei között kitért rájuk. Először is azzal, hogy a szövegébe felvett német idézeteket az előszótól kezdve végig latinra fordította. Ebben nemcsak az lehetett benne, hogy a *Speciment* hazai és külföldi közönségnek egyformán szánta szerzője, és a magyarországiak inkább tudtak latinul, mint németül, hanem talán az is, hogy hazájának lakói az ő korában is kiváló latinisták. Hogy ez a propagandisztikus fogások közé tartozik, elég világos a bizonyíték: Czvittingernek a francia szövegeket már eszébe sem jutott lefordítani, noha nem egyet idézett, és értenie is kellett a nyelvet, mert egyes

²⁰¹ *Specimen*, 392 (Tubero), 398 (Verancsics), 91 (Brodarics), 168–178 (Jeromos, aki „Slavus, secundum alios Pannonius”), 232–240 (Szent Márton). A horvát szenteket azért nem vette fel, mert külön könyvet írtak róluk (Johannes Tomko).

²⁰² *Specimen*, 96–97, 97, 185–186. Nem vette fel viszont a pannon császárokat, akiket pedig egyik forrásában olvasnia kellett (Philippus Andreas OLDENBURGER, *Thesavri rerum publicarum pars quarta*, Genevae, 1675, 464).

²⁰³ *Specimen*, 80–90, 311–313; már csak a *Bibliographia* tétele lett Galeotto (31). Abaris: 11, a rabbi: 26.

²⁰⁴ A magyar szentek: *Specimen*, 241–244.

magyar hangok kiejtését a franciára hivatkozva magyarázta.²⁰⁵ A vezető réteg közösségi tudatának a XVII–XVIII. század fordulójára jellemző, erősen átmeneti szakaszában vállalta még a propugnaculum Christianitatis eszméjét, kiaknázza Mátyás hírnevét, és alighanem a haza dicsőségéhez tartozónak vélte, hogy kinn tartózkodása idején Németországban állítólag újból ki akarták adni Istvánffy történeti munkáját.²⁰⁶

A selmezbányai származású Czvittinger teljesen tisztában volt szülőhazájának többnyelvűségével. A hazai nyelvek ismeretét erényként mutatta be, s mikor Károlyi Gáspárról szólva a magyar bibliafordításokat ismertette, kötelességének érezte, hogy a többi magyarországi nép nyelvén kiadottakat is leírja. A *Specimen* végén a magyar kiejtési táblázat csupán azt a célt szolgálta, hogy az írói lexikon magyar neveinek helyes olvasására próbálja olvasóit megtanítani. Ide tartozik még a vezeték- és keresztnév már említett sorrendje mellett a kettős magyar vezetéknevek kérdése: ennek az a lényege, hogy az első szó a születési hellyel azonos; a példák Szegedi Kis István, Tótfalusi Kis Miklós és Újfalvi Katona Imre. Czvittinger úgy vélekedett, hogy a nevek a második szó szerint sorolandók a betűrendbe. Így került a helyére Katona és Fóris, de már, az elvvel ellentétben, szülőhelye szerint Szegedi Kis István.

Szó esik azonban a magyar nyelv műveléséről is, mégpedig a Szenci Molnár Albert által felfedezett Bencédi Székely Istvánnal²⁰⁷ kapcsolatban: korántsem a XVIII. század végére kialakuló nyelvi tendencia jegyében, hanem főleg a nemesség (a vezető réteg) nevelésének céljából. Eme nyelvművelés távolabbi célját a német és a francia irodalom állapotának elérésében látta Czvittinger, a hozzá vezető utat pedig grammatikák és latin–magyar szótárak szerkesztésében. Azzal tisztában volt, hogy a magyar nyelvű irodalom terjedésével – szavai szerint – az „egyszerű nép” (plebeji), az „egész magyar nép” (gens Hungarorum universa) jut immár nem vallásos olvasmányokhoz, de népen ő még első-sorban a nemességet és a papságból kiváló világi (laicizálódó) tudós értelmiséget értette: Czvittinger még egészében véve az „úri” magyar nyelv fogalomkörében gondolkodott.

A *Specimen* eme lapjai szembetűnően magukon viselik a szerző sajátos szerkesztési módját, hiszen e rész éppúgy több forrást tükröző kompiláció, mint az írói lexikon egésze. – A téma szóba hozásának helyét az határozta meg, hogy Szenci szerint Székely István adta ki az első magyar nyelvű nyomtatott könyvet, s a cikk elején álló citátum is tőle való. A másodiknak forrása az erdélyi szász Töppelt (Toppeltinus) Lőrinc hazájának népeiről írott könyve, csak hogy Czvittinger nem az eredetit használta, hanem a Behamb könyvében fellelhető passzust vette át. Ez azt tartalmazza, hogy a magyaroknak

²⁰⁵ *Specimen, Praefatio*; a fordítások pl. 163–164, 191. – A francia szövegek: 87, 122, 158, 241, 328; a magyar kiejtés szabályai a *Bibliotheca* végén állnak. Tudnia kellett valamit héberül is (*Specimen*, 24).

²⁰⁶ *Specimen*, 35, 293, 294; 102–110 (Mátyás); 187; 36, 191; l. még a 188. jegyzetet (Istvánffy).

²⁰⁷ A többnyelvűség: *Specimen*, 25, 91–92, 195–199 (bibliafordítások); 148 (névadás); 367–373 (a Bencédi Székely-cikk). A nyelvművelésről szóló lapok magyar fordítását DÉRI T. Balázs készítette el: *A magyar kritika évszázadai*, I, *Rendszerek*, írta CSETRI Lajos, TARNAI Andor, Bp., 1981, 228–231.

a kereszténység felvétele előtt nem volt írásuk, az ő korában pedig „néhány énekecskén és vallásos cselekményeken használatos kisebb magyarázaton kívül” semmit sem írnak, és kívánatos lenne, ha „legalább koruk tragikus eseményeit jegyeznék föl”. Harmadik helyen Révay Péternek ama mondatai állnak rövidített formában, amelyek teljes terjedelemben a *Specimen* előszavában olvashatók. A forrás csak Schödel Behamb által is kiadott prooemiuma lehet. Ugyaninnen való végül egy Euripidész-idézet bevezetése és folytatása, amely Schödelnél még citátum Tacitus *Germaniájának* Andreas Althamer által készített kommentárjából, a *Specimen* azonban a szerző saját fogalmazványának tünteti fel.²⁰⁸

Ez a Behamb könyvéből összeállított rész bevezetőül szolgál: a felületes szemlélőnek a hazai latinság elleni támadáshoz és az anyanyelv ápolásának programjához – a figyelmesebb olvasónak arra, hogy a nagy európai példákhoz (német, francia, spanyol) hasonlóan a magyarok se vessék meg anyanyelvüket, és történelmet, valamint „más nemes művészetekkel foglalkozó könyveket” (artium optimarum libros) írjanak anyanyelvükön. Nyilvánvaló, hogy eme program még nem magyar nyelvű szépirodalomra buzdít a szó XIX. századi értelmében, mert e fogalom akkor még az egységes literatúra keretében nem is létezett, még kevésbé „népkönyvek” vagy „népfelvilágosító” könyvek kiadására: még akkor sem, ha a latint idegen nyelvnek (peregrina lingua) minősíti a szerző, ha az anyanyelv művelését szóújítással (a latin kifejezések magyarral való helyettesítésével), szótárral és nyelvtannal, vagyis száz évvel későbből ismert módszerekkel akarja előmozdítani; egyszerűen azért nem, mert a nép („nemes és minden időben szabadságszerető”) és a nyelv jelzőinek sora („választékos, férfias, nagyszerű és hősi”) a nemesi mentalitáshoz igazodik, s ha a szerző számol is vele, hogy a magyar nyelvű történelemkönyveket az „egyszerű nép”, az „egész nép” olvassa is majd, hatása szerinte az lesz, hogy serkentést kap az erényre, figyelmeztetést a bűnök ellen, példát a „dicsőséges életvitelhez, hogy az elődök nyomába” lépjen.

Ez lenne hát a magyar nyelvű történeti és más könyvek kiadásának haszna, melyek közönségéről szólva azt is feltételezte Czvittinger, hogy ugyanazt többször elolvassák, és mindenfelé fel is olvassák majd: olyan elképzelés ez, ami az akkori vallásos irodalom közönségének szokásrendszerén alapul. A nemzetközinek, s ezen át magyarnak nevezhető programban kétségtelenül vannak persze német beütések. A latin szövegek fordítása mellett egyazon lélegzettel a németeké is előjön, s a latinról helyesen gondolkodó népek között is a németek és a franciák jönnek részletesebben szóba; az utóbbiak már eljutottak „a választékosság legmagasabb csúcsára”, a németek a nyelv csiszolásával és a grammatika kidolgozásával azt a fokot látszanak elérni, melyre a görögök és a rómaiak jutottak.

²⁰⁸ *Novae grammaticae Ungaricae ... Libri duo*, Hanau, 1610 (RMK I, 422), ajánlás; SZENCI MOLNÁR Albert *Költői művei*, kiad. STOLL Béla, Bp., 1971, 475 (RMKT XVII/6). TÖPPELT könyve: RMK III, 2391; a citátum Behambnál a külön lapszámozással induló *Observationes*ben (136).

A történeti tárgyú anyanyelvi irodalom eme nyomatékos hangsúlyozásában lehetett szerepe Mollernak is, aki a historikusokról szóló disszertáció-sorozatában minden szerzőnél szóba hozta a meglévő és lehetséges anyanyelvi fordításokat,²⁰⁹ és persze hathatott az altdorfi kör más tagja is: egyáltalán nem lehetetlen, hogy Czvittinger az idézetek utáni részt is kompilálta, átmásolta vagy németből fordította. Az viszont biztos, hogy már Háportoni Forró Pál Curtius-fordításáról szóló lexikoncikkében javasolta a jobb latin szerzők magyar fordítását – ott az ifjúság számára. Ugyanez a szerző és könyve a latin–magyar fordítások példájaként szóba került a Székely-cikk végén is, de már az előbbi közönség említése nélkül. Mellette Balog György magyar Cornelius Neposa (1701) és Cicero-levelei (1694) szerepelnek még, de hozzátehetem, hogy az irányzat képviselőjeként itt állhatna Dálnoki Benkő Márton Florusa (1702) is, melyről az altdorfi Czvittingernek nem volt tudomása.²¹⁰ Azt meg még csak nem is sejthette, hogy a Cornelius Nepos-fordítás előszavát Balog Háportoni Forróéból szerkesztette össze:²¹¹ a későreneszánsz és a későbarokk „úri” Magyarországnak nyelve és irodalma kapcsolódott ezúttal látványosan össze.

Ha már most azt kérdezzük, hogy Czvittinger gondolkodását és lexikonszerkesztői munkáját hogyan segítette a külföldi tartózkodás, a nyelvi program mellett mindenképp a *Specimen* céljának világos megfogalmazására és látványos megvalósítására utalhatunk. Ebben feltétlenül nagy szerepet játszott a szerző környezete, amelyben mint bemutatottam, kétségtelenül több ember akadt, aki világosan értette a feladatot és a tényleges tennivalókat, mint az egész akkori Magyarországon együttvéve. A kinti hatás meggyőző példájaként említem: feltétlenül más lett volna itthon még a könyv címe is. A „Specimen” szó ugyanis, mint már volt róla szó, Harsdörfer és Neumeister örökségeként szállhatott át Czvittingerre. Az már új adat, hogy a „Hungaria literata” pontos mása a svédoknál található, „Svecia literata”, „Holmia literata” formában. Czvittinger, úgy látszik, már fogalommal vált címét vette át aztán a magyarországi származású Schier Xystus ágostonrendi szerzetes, aki *Styria literata* címmel Stájerország íróit szedte kötetbe.²¹²

Kellett azonban befogadásra érett recipiens is. Magyarországon már vagy két évszázada foglalkoztak filológiai alapossággal a hazai latin humanista örökséggel, az egyházi irodalomban a korábbi publikációk gyűjtésével és értékelésével, s a XVII. század közepe tájától az is divatba jött, hogy az írók előszavaikban rendszeresen írtak műveik céljáról és forrásairól, a kidolgozás módjáról és további terveikről. A *Specimen* magyarországi kultúrát védő tendenciájának előzménye viszont nem más, mint a hazai elmaradottság először egyházi körökben megfogalmazódó érzékelése, majd a külföldiek kultú-

²⁰⁹ Csak példaként idézhetek néhányat: Curtius (RMK III, 3235), Valerius Maximus (RMK III, 3279), Justinus (RMK III, 3278).

²¹⁰ RMK I, 485; 1633, 1458, 1649. Baranyai Decsi János Sallustius-fordításáról nem tudott Czvittinger (RMNy 786).

²¹¹ *A magyar kritika évszázadai*, I, 193–195; ItK, 1990, 446–447.

²¹² L. a 200. jegyzetet. Joannes SCHEFFERUS, *Svecia literata*, Holmiae, 1680; Hamburgi, 1698; *Holmia literata*, 1701, 1704, 1707; *Bibliotheca septentrionis ervditi sive syntagma tractatum de scriptoribus illius seorsim editorum*, ed. Joannes MOLLER, Lipsiae, 1699.

rát érintő megjegyzéseinek újfajta minősítése. A gondolkodás átalakulását jelző eme előzmények hozzávetőlegesen a XVII. század közepére, a kulturális becsület védelmének kezdetei az utolsó évtizedekre tehetőek.

Azt kell még megjegyezni itt, hogy eme védekezés bizonyos történeti helyzetekben és meghatározott régiókban általános volt: az ifj. Burius János nem is restelt franciák ellen védekező német iratot saját hazájának védelmében helyenként szóról szóra felhasználni és a sémát mindenestől befogadni. Ez a Rajnától keletre és Európa északi részén egészen speciális és meglehetősen nemzetek feletti tematika volt aztán az, amelynek a középén és a peremvidékeken kialakult változatát Czvittinger hosszú kinti tartózkodása alatt minden itthoni elődjénél és kortársánál jobban megtanulhatta, a magyar változatot környezetének hatására példás világossággal megfogalmazta, és megírta az irodalmi tudományos életben akkor már gyakorlatilag is szükségessé vált magyarországi írói lexikont.²¹³

Azt, hogy Czvittinger a *Specimemmel* elég pontosan illeszkedett az európai „közép” és a „peremvidékek” országai akkoriban megjelenő írói lexikonjainak sorozatába, és ugyanakkor a hazai hagyományokat vitte tovább, egy közhely néhány irodalomtörténeti műben előforduló idézésével tudom bemutatni: fontos toposz ez, mert a maga helyén az országok kulturális védekezésének legfontosabb argumentuma. A Révay Pétertől származó idézetre gondolok, amely első olvasásra eredetinek és magyarnak látszik, pontosabban a hazai későreneszánsz tradíció feléledésének (mint Háportoni Forró és Balog György kapcsolatának esetében), a közvetlen szöveg-hagyományozás tekintetében viszont Schödel Mártontól való, és a maga helyén annak bizonyítására szolgál, hogy a magyarok háborúik és puritán erkölcsük miatt nem foglalkoztak írással, történetírással sem. Valójában korántsem eredeti gondolat azonban, mert hasonló vagy teljesen azonos tartalmú és megfogalmazású nyilatkozatok évszázadokig előfordulnak igen különböző tájakon megírt történeti munkákban és Czvittingerével nagyjából egykorúnak vehető írói lexikonok bevezetéseiben.

Kezdjük a sort magának Révay Péternek szavaival, amelyeket elég gyakran idéztek és lenyomtattak a XVII. században: „Inde ego saepe conqueri, et infelicitatem gentis nostrae Hungaricae accusare soleo, quod licet Majores nostri, ingenio viribus ac armis exceluerint, pauci tamen reperti sunt, qui res patrias literis mandassent, contenti forsitan virtute, quae laudata patrare novit, laudari negligit, nec prosperam suorum gestorum memoriam relinquerint posteris, ignari prorsus contemptu famae contemni virtutes, suum cuique decus posteritas rependere solet, Heroasque honor annalium aeternus, non brevis et plebeja praedicatio colit et consecrat.”²¹⁴

²¹³ Az előzményekről: ItK, 1971, 44–74 [lásd a jelen kötetben: 44–83].

²¹⁴ A szöveg előfordulásai: RÉVAY Péter, *De sacrae coronae Hvmgariae ortv*, Avgustae Vindelicorvm, 1613 (RMK III, 1118); SCHÖDEL Márton, *Disquisitio historico-politica, de regno Hungariae*, Argentorati, 1629 (RMK III, 1440, az 1630-as évszámmal ellátott kiadás: RMK III, 1460); 1652-ben megjelent Bécsben Nádasdy Ferenc kiadásában (RMK III, 1795); BEHAMB János Ferdinánd, *Notitia Hungariae antiquomodernae Berneggeriana*, Argentorati, 1676 (RMK III, 2773). A szerzőről: BÓNIS György, *Révay Péter*, Bp., 1981. – Az európai peremzónáról KOSÁRY

Az első lengyel írói lexikon szerzője, Simon Starowolski (Starovolscius) ugyanezt a gondolatot így mondta el előszavában: „Nostri Sarmatae priscis illis temporibus, plus Marti seruiere, quam Mineruae, vti et omne genus Scytharum, ac propterea etiam quae gessere, obliuionis puluere conspersa videmus; quod nemo fuerit, qui calamo perstricta transmitteret posteris.”²¹⁵

Albertus Bartholinusnak, az első dán írói lexikon szerzőjének művét testvére, Thomas Bartholinus adta ki és látta el előszóval. Ebben olvashatók az alábbi sorok: „De patria justae querelae supersunt. Majores enim nostri rebus praeclare gerendis magis, quam scribendis, intenti, parum solliciti erant ut posteriores scirent, quales fuerint.”²¹⁶

Az első svéd írói lexikont a német származású Johannes Scheffer szerkesztette, aki az előszóban a következőt írta: „Negari ... non potest, plures semper hic repertos, qui praeclara faciendo, quam scribendo Patriam illustrem reddere maluerint. Neque fieri aliter potuisse videtur in hoc Svetiae per saecula non pauca, et praesertim mox post divulgatam religionem Christianam statu prorsus turbulento. Inuadentibus nimirum undique ab una parte Finnonibus, Aesthonibusque, ab altera Danis aut Norvagis, quid supererat, quam ut ad arma confugerent, atque prius de salute et libertate, quam fama eruditionis essent solliciti.”²¹⁷

Hibátlannak látszó védekezés mindegyik, mely tartalmilag pontosan megfelel Révay Péter véleményének. Elég különösnek hat ezek után, hogy pontosan ugyanez az indokolás megtalálható az egyházi irodalomban is. A ferencrendi Bernardinus Aquilanus – saját szavai szerint – inkább megírta szerzetének történetét a maga (retorikai értelmű) rusztikus módján, mint hogy hagyja feledésbe merülni: „volui veritatem pandere stilo rustico ad posteriorum consolationem atque informationem, quam tot et tanta perpetua memoria digna damnoso silentio transeant, potius volens de praesumptione, quam de inutili silentio redargui.”²¹⁸

Aubertus Miraeus (Le Mire), a premontreiek történetírója, Révay Péternél pontosan egy esztendővel (1612) előbb ezt írta le rendje történetének előszavában: „quod bellicositas olim gentibus, idem Norbertinae huic familiae aduersus carnem, Mundum, Diabolum, itemque haereses ac corruptos hominum mores iam inde ab origine admodum decertanti, vsu venisse videtur; vt praeclaros res gerere, quam scribere gloriosius existimarit.”²¹⁹

Az idézetekből világos, hogy az egyházi és a világi történetírásban egyaránt használatos közhelyről van szó; megállapítható továbbá, hogy a toposz használata a XVII–

Domokos írt (*Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Bp., 1980, 24–69; Uő., *Újjáépítés és polgárosodás, 1711–1867*, Bp., 1990, 11–26).

²¹⁵ Simon STAROVOLSCIUS (STAROWOLSKI), *Scriptorum Polonicorum EKATONTAS; seu centum illustrium Poloniae scriptorum elogia et vitae*, Francofurti, 1625, előszó.

²¹⁶ Albertus BARTHOLINUS, *De scriptoribus Danorum, liber posthumus*, auctior editus a fratre Thoma BARTHOLINO, Hafniae, 1666.

²¹⁷ *Svecia literata*, Holmiae, 1680.

²¹⁸ Kiad. Leonardus LEMMENS, Romae, 1902, előszó.

²¹⁹ Aubertus MIRAEUS, *Ordinis Praemonstratensis chronicon*, Coloniae Agrippinae, 1613, előszó.

XVIII. században erősen nemzeti és ezen át nemesi színezetű. Éppen ezért különösen érdekes, hogy id. Burius János szerint hasonló a helyzet Magyarország evangélikus egyháztörténeti irodalmában is, és a felfedezett hiányosságokat Révay Péter szavainak egyházasításával így igyekezett magyarázni: „dubio procul et illud deplorandum fatum dilectae patriae nostrae, inter velitationes satanae alternatim existentis, fluxit, quod de initiis ac progressu reformatae ecclesiae lutherano-evangelicae vel parum aut nihil scriptum, vel si a vigilantioribus et operosis (uti nullus ambigo) conscriptum, injuria temporum aut socordia nonnullorum interiit. Habuerunt ecclesiae nostrae et scholae in Pannonia eruditione ac pietate viros insignes; sed bella ac pressurae absumserunt, compresseruntque etiam luce dignissima. Accedebat apud multos et paupertas, bonae mentis soror, obicem ponens invulgandis scriptis. Et fere eadem, qua ecclesias nostras, querimonia, uti licet, quam ... Petrus de Réva commentario de corona Hungariae indidit, qua ego, pace ejus sic utor: »Inde (et) ego saepe conqueri et infelicitatem ecclesiae nostrae deplorare soleo, quod licet majores nostri ingenio (eruditione, pietate) excelluerint, pauci tamen reperti sunt, qui res patrias literis mandassent, contenti forsitan virtute, quae laudata facere novit, laudari negligit, nec prosperam suorum gestorum memoriam relinquunt posteris, ignari prorsus, contemtu famae contemni virtutes.«²²⁰

Világos lehet az is, hogy az egyháztörténet-író „szeretett hazája” állapotát az „ördög incselkedésével” hozta kapcsolatba; nem beszélt persze az emberek harciasságáról, de a háborúk pusztító hatását már eszébe sem jutott tagadni, s ilyenképpen Révay Péter, valamint a lengyel, a dán és a svéd írói lexikonok erősen nemesi és nemzeti gondolkodását követi. Olyan egyértelműen hasonlóak ugyanis a három írói lexikonban felhozott indokok, hogy talán még azt is le lehet írni, hogy amit a finnek és az észtek, a dánok és a norvégok jelentettek egykor a svédeknek, azt szokás a magyaroknál tatárral és törökkel helyettesíteni.

E toposz nemesi színezetű használatához képest határozottan más természetű Jakob Friedrich Reimmann támadása a magyarok ellen, amelyet Czvittinger az előszavában idéz, és benne a „kard” és a „ló” birtokosai, vagyis a nemesek kapják a műveletlenség bélyegét. A magyarországi lexikonszerkesztő egy német szerzőtől származó idézettel a hazaiak latitudására utalva válaszolt, s ezt az érvet másutt is megerősítette művében. Nagyon bölcsen járt el, s ő, aki nemességet modernizáló nyelvfejlesztési programot vázolt fel, pontosan tudhatta, hogy miről is van szó voltaképpen. Ha pedig elég figyelmesen, talán barátaival is konzultálva vizsgálja a szöveget, rájöhetett volna, hogy a magyarokat támadó Reimmann-locus sem más közkeletű toposznál, amelyet a lengyeleket védő Starowolski maga is megfogalmazott, és így a *Specimen* előszavában a magyarországiak kultúrájáról folyó egész vita formailag nem más, mint ősi, időnként átértelmezett közhelyek harca. (Czvittinger ismerte is Starowolski könyvét.)²²¹

²²⁰ *Micae*, VII–VIII.

²²¹ TARNAI Andor, *Extra Hungariam non est vita*, Bp., 1969, 85–90. – Starowolski előszavában megvan az a gondolat, hogy a nemesek hanyagolták el tetteik megőrkítését: „quisque Megistarum nostrorum malit sumptus ad canes, equos, vestes, seruos, vina aut aromata spendere,

A kétségtelenül létező északi hatások és párhuzamok között meg kell említeni, hogy a dánoknál Bartholinus kereszténység előtti emlékekre (saxis cippisque memoriam suam propagare) és költőkre hivatkozott (quos scaldeos vocant), de azt is megállapította, hogy ezek a külföldiekhez nem jutottak el. Értesülhetett Czvittinger arról is, hogy Scheffer *Svecia literatáját* azzal támadták a svédek, hogy éppen a dicsőséges őstörténet maradt ki belőle. Johannes Moller, az északi népek irodalomtörténeti műveinek kiadója azonban korántsem szimpatizált e támadókkal, s Olaus Rudbecket azzal ítélte el, hogy Kelet dicsőségét Észak soha nem fogja kisajátítani magának. Talán ezzel magyarázható, hogy Czvittinger meg Otrókocsi Fóris Ferenc *Origines*ének őstörténeti fejtegetéseit ítélte el, és a róla szóló cikk végén, a szerkezetileg szentesített elogium helyén lehozta a Leibniz-követő Georg Eccard élesen elítélő kritikáját. Teljesen egyetérthetett viszont dán és svéd pályatársaival a könyvkiadás és a könyvkereskedelem hiányosságainak megítélésében, különösen Thomas Bartholinusszal a római szerzők anyanyelvi fordításának ügyében,²²² s tanulhatott (tanult) abból is, hogy Johannes Moller sokallotta a lexikonokban a disszertációkat.

Ha már most a külföldön dolgozó magyarországi és a környezet kapcsolatát vesszük szemügyre, meg lehet állapítani, hogy a fiatalember tudomásul vette és elfogadta az altdorfi állapotot és a nevek említésével is igyekezett a jóindulatot megtartani. A kör határait tisztelte: elítélte ugyan egy Wagenseiltől kapott levél alapján Spinola bécsújhelyi püspök vallásügyesítő törekvéseit, de tudomásul vette Otrókocsi Fóris megtérését, aki saját példáján mutatta be a protestánsok és a katolikus egyház uniójának lehetőségét, és beszámolt az eperjesi Bayer János filozófiájáról, aki antiarisztotelianus és antiskolasztikus volt, és Bacont valamint Comeniust követte.²²³ Különösen hálás lehetett az altdorfi egyetem könyvtárának használatáért, de más kérdés, hogy a *Specimen* szerzője kevés kivételtől eltekintve inkább szövegeket másolt és kompilált, mint kutatott, mert nem ritkán bizony elég felületesen dolgozott. Néhány szembeszökő hibát (kétszer felvett szerzőket és mellőzött írókat) már említettem. Most előhozhatok rossz (rosszul javított) néven szereplőt,²²⁴ hibás keresztnevűt,²²⁵ idézhetek olyan félreértett címet,²²⁶ amelyben a szerző neve (Miles Mátyás) a szó latin jelentését (katona) kapta, és azt is, hogy Thu-

quam in ea, quae aeternum per gentes et aetates nomen suum propagarent.” Ugyanezt mondta Jakob Friedrich Reimann, és Czvittinger ez ellen védekezett előszavában: „die Ungarn haben jederzeit ein solches naturel gehabt, daß Sie mehr auf ein gewandtes Pferd und einen blancken Säbel als ein curieuses Buch gehalten.” Starowolski idézése a *Specimen*ben: 184.

²²² Thomas BARTHOLINUS, *De libris legendis dissertationes*, Hagae–Comitum, 1711, 61–62.

²²³ Czvittinger ezt írta: „ab Aristotelica ... sive scholastica philosophia plane abhorruit” (*Specimen*, 50).

²²⁴ Guil. CROVAEUS, *Elenchus scriptorum in sacram scripturam*, Londini, 1672, 322: Stephanus I. Ztetsi, Czvittingernél Sztetsi, ma TĚTSI István, műve: RMK III, 1688. Crovaeustól való különben Pannonius Coelius (*Specimen*, 287), ma Gyöngyösi Gergely.

²²⁵ Kövesdi Pál helytelenül Mihály nála (*Specimen*, 219).

²²⁶ *Bibliographia*, 18, 24.

róczy Jánosnak azért tulajdonított egy *Soliloquium* című művet, mert forrását, Schödel Mártont értette fatálisan félre.²²⁷

Elég valószínű viszont, hogy mikor a Németalföldön tanuló magyarországiak Czvittinger felfogása szerint is felvehető kiadványait hiába keressük, gyakran a könyvtár állományát okolhatjuk. Úgy látszik azonban, Czvittinger bizonyos hiányosságokra maga is rájött. Ezért beszélt az előszóban arról, hogy nem tudott levelezni honfitársaival, de ez, mint említettem, nem egészen igaz. A nagyobbik baj az, hogy még a kinti magyarországiak közül is csak a közvetlen környékiekkel vette fel a kapcsolatot, és nagyon későn, csak 1710 elején írt a Wittenbergben élő Cassai Michaelis Györgynek, aki pedig az egyetem bölcsészeti karának tanára volt, és ugyancsak foglalkozott a hazaiak irodalmi munkásságának gyűjtésével.

Czvittingernek mindössze egy levele ismeretes,²²⁸ Michaelis Györgynek egy sem, noha az előbbi biztosan kétszer, az utóbbi legalább egyszer írt. Az előbbi egyetlen ma ismert, sorrendben második levelében három wittenbergi professzornak közvetített ismételt üdvözlést, az utóbbi egyedül az egykori wittenbergi hallgatónak, Schumberg Tóbiásnak küldött; Czvittinger egy sor magyarországi íróról és Schurzfleisch kutatásairól érdeklődött; ezen kívül Röschelnek, a soproni származású tanárnak üdvözlését és kérdéseinek listáját küldte el, de nem kapott információt, mert még műveit is hiányosan vette fel a *Specimen*-be. Az embernek az a benyomása, hogy Czvittinger, munkájának befejezéséhez közeledve vagy már végére is jutva, csak meghatározott anyagot várt a wittenbergiektől, és csak az ismert professzorok munkásságára tartott igényt: bizonyos távolsgártartás még a legudvariasabb fordulatok mögött is sejthető, és ki tudja, miért, Cassai Michaelis György neve kimaradt a *Specimen*-ből.

Az elzárkózásnak ezzel a nyilván egyszer még bővebben kifejthető gondolatával lehet befejezni Czvittinger Dávid, a külföldön dolgozó magyarországi tudós pályaképét, mely a hazai értelmiség- és tudománytörténet szempontjából is rejt magában említésre érdemes tanulságot. – Közhely, de elmondásra mégis érdemes, hogy a XVII. századi magyarországi alkotó értelmiség szinte kivétel nélkül azoknak egy részéből állt össze, akik külföldi egyetemeken tanultak. Ők ismerték az újabb kinti tendenciákat, s ezekben alakult ki az a képesség, mellyel a külföldi fejleményeket kellőképpen felmérni tudták, és a hazai valóság bizonyos elemeinek felfedezésére és a modern irányzatok bevezetésére is képesnek bizonyultak. Külön vizsgálandó kérdés már most, hogy műveiket hol és kinek írták. Úgy látom, hogy egyes műveknek hazai, másoknak európai közönségre irányzását az itthoni literátorok már a XVII. század közepén felfedezték. Czvittinger műve ebből a szempontból azért figyelemre méltó, mert a *Specimen* mindkét publikumot megcélózta, és korántsem sikertelenül. Magyarország és a külföld viszonyával függ az-

²²⁷ *Specimen*, 394; a félreértés forrása csak Schödel (A4) vagy Behamb (10) lehet.

²²⁸ A berlini Humboldt Egyetem Hungarológiai Szemináriumának kéziratgyűjteményében, Ms. 10, ff. 216–217.

tán össze, hogy a külföldi hatásról alighanem többet tudunk, mint a közvetlen hazai folytatókról.²²⁹

Odakinn dolgozni már Czvittinger korában is határozottan jó volt, mert a háttér egyértelműen kiműveltnak látszott, az elsőrendű források bőségesen álltak rendelkezésre, megtanulhatónak bizonyult a technika. Annak azonban, aki magyar történeti anyagon dolgozott, leküzdhetetlen nehézségekbe kellett ütköznie. Külön figyelmet érdemel aztán a szerző környezete: nem más ez, mint egy akkoriban elég jelentéktelen német egyetem professzorainak zárt érdekközössége, mely korántsem a tudomány optimális kívánalmának megfelelően határolódott körül. Ez a körülmény tehette nehezzé, hogy Czvittinger más tudós körökkel és másutt csoportosuló magyarországiakkal építsen ki kapcsolatokat. Az anyaggyűjtés nehézségeit nap mint nap tapasztalva tisztában volt könyvének hiányosságával, és előszavában azt kérte, hogy az ő címére, Selmezbányára, vagy a *Specimen* nyomdászának Altdorfba küldjenek pótlásokat az olvasók.

Elvárásnak megfelelő szép ajánlat, amelyből semmi nem lett. Czvittinger mai tudomásunk szerint soha nem dolgozott tovább témáján, egyetlen idevágó levelet nem kapott és nem is írt, az ő hatására bibliográfiai adatgyűjtésbe kezdő honfitársaival semmiféle kapcsolata nem volt. Röviden szólva mindennel felhagyott, de a mások kiegészítései sem jelentek meg nyomtatásban vagy egy félszázadig. E vázlatos, de mégis hosszúra nyúlt áttekintést azzal lehet befejezni, hogy a *Specimen* 1711-ben itthon biztosan nem jelenhetett volna meg; szerzője nem volt átütő egyéniség és különösebben nagy formátumú kutató, semmiképpen nem egy második Szenci Molnár Albert; nagyon jó, hogy az altdorfi kör támogatásával a *Specimen* létrejöhett, és sajnálatos, hogy az itthoni viszonyok miatt az első írói lexikon folytatására elég későn kerülhetett sor.

(Megjelent: ItK, 1993, 16–38.)

²²⁹ VERŐ Leó, *Czvittinger és az Allgemeines Gelehrten-Lexikon*, EPhK, 1907, 412–416; TURÓCZI-TROSTLER József, *Czvittinger Specimenének német visszhangja*, MNyr, 1930, 134–143; SZENT-IVÁNYI Béla, *Czvittinger „Specimen”-ének első ismertetője*, ItK, 1963, 477–478.